

WO'ZBEKSTAN RESPUBLİKASI XALIQ  
BİLİMLENDİRİW WA'ZİRLİĞİ

AJİNİYaZ ATINDAGI NO'KİS MA'MLEKETLİK  
PEDAGOGİKALIQ İNSTİTUTI

Pedagogika fakulteti  
«Su'wretlew o'neri ha'm injenerlik grafikası»  
qa'niygeliginin' IV-kurs talabası  
Abdreymov Polatjannın'

PİTKERİW QA'NİYGELİK  
JUMISI

TEMA: Ashıq fonda portret islewde qoyilatug'ın  
wazıypalar(maylı boyawda).

Pitkeriwshi:\_\_\_\_\_

Abdreymov.P.

İlimiy basshı:\_\_\_\_\_

ag'a oqıtıwshı Abdireymov D.

«Qorg'awg'a usınıs etemen»

«Su'wretlew o'neri ha'm sızıw »

kafedrası baslıg'ı :

\_\_\_\_\_dots. Darmenov J.

No'kis-2014 j.

## MAZMUNI

|        |                                                                               |       |
|--------|-------------------------------------------------------------------------------|-------|
| I.     | Kirisiw.....                                                                  | 3-8   |
| I.I.   | Su'wretlew o'nerinde ren'li su'wret tu'sinikleri ha'm onin' qa'sietleri ..... | 9-15  |
| I.II.  | Guash ha'm mayli boyawında islew jollari.....                                 | 16-23 |
| II.    | Tiykarg'ı bo'lim                                                              |       |
| II.I.  | Ashiq fonda portret islewde qoyilatug'in waziypalar(mayli boyawda).....       | 24-27 |
| II.II. | Adam basinin` su`wretin saliw boyinsha nizam ha`m qag'iydaları.....           | 28-43 |
| II.III | Adam portretin siziwg'a shekemgi shinig'iwlar.....                            | 44-60 |
| II.IV  | Tiri adamnin` portretin islew jollari.....                                    | 61-69 |
| III.   | Juwmaqlaw .....                                                               | 70-72 |
| III.I  | Paydalangan a'debiyatlar.....                                                 | 73-74 |

## Kirisiw.

Su'wretlew o'neri oqıwshılarda su'wretlew ha'm milliy ma'deniyattın' tu'rlerin u'yreniwge xızmet qıladı. Ol mazmunı jag'ınan su'wretlew, dekorativ, arxitektura usag'an tu'rlerin o'z ishine aladı. Su'wretlew o'nerin ha'r ta'repleme u'yreniw arqalı, oqıwshılardıń sana-seziminde, ta'lim-ta'rbiyasında su'wretlew o'nerine bolg'an bilimlerdi qa'liplestiremiz.

Jas a'wladtı su'wretlew o'neri tiykarında ka'malg'a jetkeriw, su'wretlew o'neri atap aytqanda qa'lemsu'wret ha'm ren'li su'wret predmetinin' ornı o'z aldına a'hmiyetke iye. Bul o'z na'wbetinde joqarı oqıw jurtları fakultetlerinde alıp barılıp atırǵan arnawlı pa'nlerdin' teren' ha'm tiykarlı bolıwın ko'zde tutıp, pedagog ha'm alımlar moynına u'lken wazıypalardı watang'a ha'm milliy o'nerge sadıq puxta ta'rbiyalap o'siriwde belgileydi.

«Oqıtıwshı balalarımızg'a zamanago'y bilim bersin»- dep talap qılamız degen edi Prezidentimiz İ.A.Karimov- lekin zamanago'y bilim beriw ushın, da'slep ta'rbiyashının' o'zi de sonday bilimlerde iye bolıwı kerek».

Demek bizin' ja'miyetimizde mug'allim - balalarımızdı keleshek haqqındag'ı a'rmanları menen ruwxlandırıwshı keleshek ideyalardı ha'zirden baslap bekkemlewge u'yretiwshi ha'm balalardı da'liylli pikirleri menen isendiretug'ın insan bolıwı na'zerde tutiladı .

Ha'zirgi waqıtta ja'miyetimiz jaslarg'a ta'rbiya beriw isinde mug'allimler aldına u'lken wazıypalar qoymaқта .

Su`wret saliw boyinsha shinigiwlar en` a`piwayi ko`rinistegi na`rselerdin` su`wretin saliwdan baslanadi ha`m olardin` formalari keyinirek qiyinlassa da waziypalari usi formalarg`a tiykarlanadi.«Jaratilista ba`ri de shar, konus, tsilindr formasinda qa`liplesken : aldi menen usi qarapayim figuralardin` su`wretin saliwdi u`yreniw kerek, eger siz bul formalardi siziwdi a`bden men`gere alsan`iz, onda ne qa`lesen`iz, sonin` ba`rin sog`a alatug`in bolasiz»-bul so`zler XIX a`sirdin` ekinshi yariminda du`n`ya ju`zine belgili bolg`an impressionistler qatarinda do`retiwshilik penen shug`illang`an belgili su`wretshi Pol` Sezanig`a tiyisli.

Adam bet a`lpetinin` su`wretin saliwdan aldin natyurmort sizip ko`p ma`rte shinig`iwlar islew sha`rt. Natyurmort islew protsessinde proportsiyalardi duris tabiw, perspektiva nizamlari, nur-saya qatnaslari, ren`lerdin` u`ylesimligi, jariqliq, qaran`g`iliq ha`m tag`i basqa ma`selelerdi sheshiw keyinirek adam portretin islew ushin bir qatar mag`liwmatlar beredi. Bastin` su`wretinin` da`slepki basqishi-bul gips bastin` su`wretin saliw tiri bastin` su`wretin saliw ushin tiykar bolip xizmet etedi. Bastin` su`wretin saliwdin` o`z aldina nizam ha`m qag`iydalari bolip, ha`r bir su`wretshi toliq portret kompozitsiyasin jaratiwi ushin usi qagiydalardi jaqsi u`yrenip

islew sheberligin toliq men`gerip aliwi tiyis, sebebi olardi bilmey, u`yrenbey turip portret jaratiw unamsiz na`tiyjelerge alip keliwi mu`mkin.

Pitkeriw qanigelik jumisim «Ashiq fonda portret islewde qoyilatug`ın waziypalar» dep ataladi ha`m bul teoriyalıq jumista uliwma portret islew jollari, za`ru`r bolg`an bilim, ta`jiriybe ha`m ko`nlikpelerdi ko`rip shig`iw, olardin` izbe-izliklerin baqlaw, portret u`stinde alip barilatug`ın jumislardag`i sha`rtliliklerdi u`yreniw diplom jumisinin` mazmunin ha`m tiykarg`i maqseti etip belgilendi. Pitkeriw jumisinin` temasi ushin arnawli ha`m qosimsha a`debiyatlar, mag`liwmatlar toplandi. Usi mag`liwmatlar tiykarında jumistin` mamzuni anıqlandi. Og`an ko`re, pitkeriw qanigelik jumisi kirisiw, eki bapıan ha`mde juwmaqlaw bo`limlerinen ibarat. Jumistin` tiykarg`i bo`limleri, yag`niy tiykarg`i mazmundi qurawshi eresek adam basinin` su`wretin saliw nizam ha`m qag`iydalari, adam basinin` anatomiyasi, adamnin` bas su`yegi ha`m bulshiq etleri, gips bastin` quymasının' ha`m tiri adam basinin` su`wreti, portret islewdin` tiykarg`i bilimleri aship ko`rsetildi. Mine usi mag`liwmatlarg`a tayang`an halda temanin` tiykari bolg`an- ashıq fonda portret islew basqishlari ko`rip shig`ildi.

Pitkeriw qanigelik jumisi teoriyalıq bo`liminen tisqari ren`ler menen (mayli boyawda matada) islengen bolip tema ati «Ashiq fonda portret islewle qoyilatugin waziypalar» Uliwmalastirip aytqanda, pitkeriw qanigelik jumisi o`z mazmuni ha`m kutilgen na`tiyjeleri menen ko`plegen su`wret saliwdi u`yrenip atirg`an jas su`wretshilerge su`wret sabag`in beriwshi su`wretshipedagoglar, talaba jaslar, institut ha`m kolledj oqitiwshilari ushin ja`rdem beriwshi qollanba sipatında paydalaniwga boladi dep oylayman.

Jaslarda ko`rkemlik jaqtan kamalg'a jetken, watang'a ha`m milliy o`nerge sadıqlıq ruwxında ta`rbiyasın jetistiriwde ko`rkem o`ner, atap aytqanda renli su`wret pa`nnin' ornı ayırıqsha.

Ha`zirgi waqıtta renli su`wret pa`nnin sonday-aq su`retlew o`nerin oqıtıw metodikasında talabalardıń a`meliy jumısların islep shıg`ıw ha`m ilimiy jaqtan tiykarlang`an jan'a jolı, tu`rli mazmunı ha`mde metodların jetilistiriw en' aktual ma'sele bolıp esaplanadı.

**Jumıstın' maqseti;** Ashiq fonda portret islewde qoyilatug`ın waziypaların talabalarg'a teren`nen u`yretiw ha`m islew jolların ken`nen ashıp beriw.

**Jumıstın' waziypaları;** Ashiq fonda portret islew.

Talabalarg'a ren'li su'wret haqqında tu'sinik beriw.

Guash ha'm maylı boyawında islew jolların ko'rsetip beriw.

Adam basın ren'li suwrette islew basqışların u'yretiw.

**İzertlew obekti:** Su'wretlew o'neri ren'li su'wret pa'ni boyınsha talabalardı ren'li su'wretke u'yretiwde (maylı boyawında) portret islewde a'meliy shınıg'ıwlar texnikasınan paydalanıw.

**İzertlew predmeti:** Ren'li su'wret pa'nin oqıtıwda portret islewge qoyılatug'ın wazıypalardı teren'nen u'yretiwde talabalarg'a a'meliy shınıg'ıwları u'yretiw mazmunı.

**Jumıstı orınlawda paydalanılğan tiykarg'ı usıllar:**

*O'zbekstan Respublikasında g'a'rezsizlikke eriskennen son'g'ı da'wirde milliy qa'diriyatlarımızdı qayta tiklewde su'wretlew o'nerinin' ornın ashıp beriw boyınsha alıp barılğan jumislardı u'yreniw, su'wretlew o'nerin teren'nen u'yretiwde talabalardı a'meliy shınıg'ıwlarda ha'r qıylı texnikalarg'a u'yretiw usılları, gu'rrin', sa'wbetler ju'rgiziw.*

**İzertlew din' ilimiy jan'alıq da'rejesi.**

Ren'li su'wret pa'ni boyınsha talabalarg'a ashıq fonda portret islewde qoyılatug'ın wazıypalardı teren'nen u'yretiw ha'm jolları ken'nen keltirilip o'tildi. Talabalarg'a ren'li su'wret haqqında tu'sinik berildi. Guash ha'm maylı boyawında islew jolları ko'rsetip o'tildi.

Adam basın ren'li suwrette islew basqışları u'yretildi.

### **İzertlewdin' a'meliy a'hmiyeti:**

Jumıstın' juwmaqları su'wretlew o'nerine qızıg'atug'ın oqıwshı japslardı su'wretlew o'nerin teren'nen u'yretiwde talabalardıń orınlag'an a'meliy jumısların paydalanıwda bolajaq pedagog-ustazlarga metodikalıq qollanba retinde paydalansa boladı.

### **Jumıstın' du'zilisi;**

Jumıs-kirisiw, tiykarg'ı bo'lim ha'm juwmaqlaw bo'limlerinen turadı ha'm pitkeriw qa'nigelik jumısın orınlaw barısında paydalanılǵ'an a'debiyatlardıń dizimi menen juwmaqlang'an.

### ***Orınlang'an jumıstın' tiykarg'ı na'tiyjeleri;***

Pitkeriw qa'nigelik jumısının' kirisiw bo'liminde O'zbekstan Respublikasında g'a'resizlikten son'g'ı jılları oqıwshılarımızdı Ashıq fonda portret islewde qoyılatug'ın wazıypaların talabalarg'a teren'nen u'yretiw ha'm islew jolları ken'nen ashıp berildi.

Talabalarg'a ren'li su'wret haqqında qosımsha mag'lıwmatlar berildi.

Guash ha'm maylı boyawında islew jolların ko'rsetip beriw haqqında tu'sinik beriledi. Adam basın ren'li suwrette islew basqışların u'yretiw jolları haqqında so'z etiledi.

## Su'retlew o'nerinde ren'li su'wret tu'sinikleri ha'm onin' qa'syetleri.

Ren'li suwret –su'wretlew o'nerinin' en' tiykarg'ı tu'rlerinen bolip, arnawli polotnolarg'a diywallarg'a islenedi. Ren'li su'wret shıg'armalarının' go'zzal bolıp shıg'ıwında ren'ler a'hmiyetli orin iyeleydi. Suwretshi ren'lisuwretlewde boyawlar tu'rlerinen ha'm olardin' ashiq toyg'in ren'lerinen paydalanıp, waqiyani haqiyqiy, tu'rmisliq etip suwretleydi. Ren'li suwretlew shıg'armalarında tu'rli waqiya ha'm zatlardin' suwretlerin ko'remiz, adamlar tu'rmisi, o'miri ha'm kiyiniwleri, ishki keshirmeleri menen tanisamiz.

Suwretlew o'nerinde ren'li suwret ha'm grafika tu'sinikleri bar bolıp, olar bir-birinen isleniw jolları ha'm usılları, suwretlew quralları menen parıqlanıp turadı. Ren' insan o'mirinde, belgili a'hmiyetti iyeleydi. Ol tu'rli jag'daylarda adamg'a ha'r qıylı ta'sir etedi. Sonın' ushın biz ayırım jag'daylarda ren'lerdi «quwanışlı» ha'm ka'yfiyatlarının' tu'skinligin an'latıw mu'mkin bolg'an «xira» dep aytıwımız biykar emes. Adam a'yyemgi da'wirlerden-aq ren'nin' usınday qa'siyetlerin esapqa alıp o'z iskerliginde o'nimli payj dalanıp kiyatırǵ'anı belgili. A'sirese, usınday jag'daylarda xudojnikler onnan ustalıq penen paydalang'an. Shıg'armalarg'a ha'r qıylı ren'ler menen islew berip, adamlar kayfiyatına tu'rlishe ta'sir etip pikirler oyatatug'in suwretler jaratıwg'a erisken.

Sonın' ushın suwretlew o'nerinin' ju'da' ko'p tu'rleri ha'm janrlarında ren' ha'm onı islete biliw ju'da' u'lken a'hmiyetke iye. Biraq ol qa'lem suwrettin' za'ru'r ekenligi menen quwatlı ekenligi belgili haqıyqatlardan en' tiykarg'ısı desek tuwrı boladı.

Sonın' ushın a'yemnen qa'lem suwret (grafika) sızıwda ren'li suwrettin' tiykarı sıpatında qaraw tu'rlendirilgen. Biraq ren' qa'siyetlerin jaqsı biliw ha'r bir suwret sızıwshı, u'yreniwshi ushın ju'da' a'hmiyetli.

Mektepte fizika kursınan belgili ren'lerdin' diyerli ha'mmesi spektrdin' tiykarg'ı u'sh ren'di qosıw arqalı alınadı. Olar qızıl, sarı, ko'k ren'ler. Bular tiykarg'ı ren'ler dep ataladı. Tiykarg'ı ren'lerdi qosıw arqalı qosımsha ren'ler alınadı. Mısalı, qızıl ha'm ko'kti qosıw arqalı binafsha, qızıl ha'm sarını qosıw arqalı zarg'aldaq, sarı ha'm ko'kti qosıw arqalı bolsa jasıl ren'lerdi payda etiw mu'mkin. Ren'ler ta'biyattan eki qıylı qa'siyetke iye: ıssı ha'm suwıq boladı. Issı ren'ler qatarındag'ı qızıl, sarı, zarg'aldaq ha'm olarg'a jaqın bolg'an ren'ler kiredi. Suwıq ren'ler qatarına jasıl, ko'k, binafsha ha'm olarg'a jaqın bolg'an ren'ler kiredi. Sonday-aq axromatik ha'm xromatik ren'lerde boladı. Aq, ku'l ha'm qara ren'ler axromatik ren'ler. Qalg'an ren'lerdin' ha'mmesi xromatik ren'lerge kiredi. Axromatik ren'ler bir-birinen ash-toqlıg'ı menen parıqlanadı. Mısalı, aq ku'l ren', qara, qararaq, ju'da' qara h.t.b. xromatik ren'ler bolsa bir-birinen ren' tu'si yag'nıy –qızıl, sarı, ko'k, jasıl, qon'ır h.t.b. ash-toqlıg'ı yag'nıy –ash qızıl, toq sarı, toq qızıl usag'an ha'm toyıng'anlıg'ı yag'nıy anıq, xiraligi menen parıqlanadı.

Ren' shen'berinde qarama qarsı jaylasqan ren'ler «kontrast» ren'ler dep ataladı. Kontrast ren'ler bir-birinen

keskin parıq qılıp, biri ekinshisin ja'nede jarqın anıq qılıp ko'rsetedi. mısalı: jasıl ren' fonda qızıl ren' ju'da' anıq bolıp ko'rinedi. ha'm kerisinshe qızıl ren', fonda jasıl ren' biraz anıq boladı. Ren' menen islegende ren' garmoniyasın, yag'nıy ren'ler u'ylesiwin biliw u'lken a'hmiyetke iye.

Na'rse ha'm ha'diyselderdi suwretlewde maylı boyaw, tempera, akvarel, guash usag'an boyawlar isletiledi. Na'rselerdi boyaw ja'rdeminde suwretlew biraz qıyın bolıp. Adamnan ren'lerdin' qa'siyetlerin ha'm olardı sıpatlı, uqıplı ta'rizde isletiw usılları (texnikasın) biliwdi talap etedi. Boyawlar ja'rdeminde na'rsenin' ko'lemi, fakturası ha'm ken'isliktegi halın suwretlew ren'li suwrettin' tiykarın payda etedi. Ha'r bir na'rseni sızıwshı suwretler eken ol ren'lerge itibar beriw kerek. A'ne sonda ren'nin' ta'biyattag'ı ko'rinisi ha'm suwrettegi ko'riniske parılı ekenligin bilip alıw mumkin. Sebebi na'rsenin' ren'i bizden uzaq jaqınlıg'ına qarap o'zgerip ko'rinedi. Bunın' sebebi bolsa hawa, a'tirap ortalıqtın' predmet ko'rinisine ta'sirinen boladı. Qag'az betinde ren'ler baylanıslıg'ın tuwrı (durıs) tawıp isletiw ren'li suwretti anıq suwretlewde za'ru'rli a'hmiyetli dep esaplasaq orınlı. Akvarel boyawında islew ha'm o'z gezeginde onı oqıp uyreniwdi, suwret u'stinde shınıg'ıwlar qılıwdı talap etiwshi shınıg'ıw. Bunın' ushın a'meliy jumstın' o'zi jetkilikli emes. Jumstın' teoriyalıq bilimi a'meliyat penen bir waqıtta puxta u'yrenip bariwdı talap etedi.

Ren'li suwret islewde onın' nızam qag'ıydaların, usıl ha'm texnologiyasın u'yreniw u'lken a'hmiyetke iye wazıypalardan desek qa'te bolmaydı. Sonday za'ru'r sha'rtler qatarına axromatik ha'm xromatik ren'ler haqqındag'ı bilimlerde kiriwi ta'biyy.

Ko'zimiz ko're alatug'ın ta'biyattag'ı ha'mme ren'lerdi sha'rtli ra'wishte ekige: axromatik ha'm xromatik ren'lerge bo'liw mu'mkin. Aqdan toq qarag'a deyin bolg'an ren'ler axromatik ren'lerge (aq, ku'l ren', qaramıl, qara, toqqara) qalg'anları bosa xromatik (qızıl, sarı, ko'k h.t.b.) ren'lerge kiredi. Xromatik ren'ler o'z gezeginde sha'rtli ra'wishte ja'ne ekige, ıssı ha'm suwıq ren'lerge bo'linedi. Issı ren'lerge ot, quyash, qızg'an na'rselerdin' ren'in esletiwshi qızıl, sarı, zarg'aldaq ren'ler kiredi. Muz, hawa, suwlardın' ren'in esletiwshi ko'k, aspan ko'k, binafsha ren'ler suwıq ren'lerge kiredi. Jasıl ha'm binafsha ren'ler ga' ıssı, ga' suwıq ren'lerge kiriwi mu'mkin. Sebebi jasıl ren' sarı ha'm ko'k ren'lerdin' aralaspası. Binafsha ren' bolsa qızıl ha'm ko'k ren'lerdin' aralaspasınan payda bolg'an. Ko'rinip turıptı, bul ren'ler ıssı ha'm suwıq ren'lerdin' aralaspasınan payda bolg'an. Aralastırıwda ıssı ren' mug'darı, suwıq ren' mug'darına qarag'anda ko'birek bolsa payda bolg'an ren' ıssı ren' qatarına, suwıq ren' mug'darı ko'birek bolsa, suwıq ren'ler qatarına o'tiwi mumkin. Tap sonday binafsha ren'de qızıl ren' ko'birek bolsa ıssı, ko'k ren' ko'birek bolsa suwıq ren'ler qatarına kiredi.

Demek oqıw barısında ren'li suwretti islewde qoyılmadag'ı na'rse ha'm zatlardın' (buyımlardın') jaqsı saya ta'replerin sonday-aq ren' tu'rlerin de ashıp anıq ko'rsetiw muxim a'hmiyetke iye.

ren'lerdin' ta'biyiligin suwrette durıs orınlaw biraz qıyın is esaplanadı. Bug'an ko'p miynet, izleniw arqalı jetisiw mumkin. A'sirese natyurmorttag'ı na'rselerdin' ash-toq da'rejesin parıqlawg'a, ondag'ı tu'r birligin tusiniwge uyreniw ushın natyurmorttı bir ren'de suwretlew, ulken a'hmiyetke iye. Bul usıl suwret islew keyin ala qıyın natyurmortlardın' ren'li suwretlerin orınlawg'a o'tiwdi biraz an'satlastıradı. Bir ren'de jazıw usılı «grizayl» dep ataladı.

Grizayl usılında suwret islew turli ren'ler quralında is usılına o'tiw ushın tayarlıq basqıştı bolıp, onda qıl qa'lemdi isletiw jolları ha'm akvarel boyawlarının' qa'siyetlerin uyreniw ushın imkaniyat jaratadı. Bul texnika menen bir neshe natyurmortlardı suwretlep uyrengennen son', ha'mme ren' tu'rleri menen de natyurmort islew biraz an'sat boladı.

Natyurmortlar ko'binese xanalarg'a qoyıp islenedi. Biraq ayırım waqıtları onı ta'biyat qushag'ında suwretlewge tuwra keledi. Sonday waqıtta natyurmorttı islewden aldın onın' ren' qa'siyetlerin tu'sinip alıw za'ru'r. Sebebi xana ishine qoyılğan natyurmortqa terezeden tu'sip atırğan nur zatlardın' jariq bo'liminde suwıq ren'lerdi beredi. Buyımlardan tusip atırğan sayalar bolsa kerisinshe, jıllı, ıssı bolıp ko'rinedi. Ashıq

hawadag'ı, sırttag'ı sızılıp atırg'an na'rseler bunın' kerisi, olardın' sayası suwıq, jaqtı bo'limi bolsa jıllı bolıp ko'riniwi mumkin. A'ne sonday jag'daylardı dıqqat penen guzetip, son' itibar menen suwretlew jumıs sıpatının' jaqsı bolıwına o'z ta'sirin ko'rsetedi.

Belgili ren'lerdi ko'riw ha'm seziw qa'bileti a'ste aqırın shınıg'ıwlar arqalı tu'rlenedi. Bunda akvarel boyawlar atların anıq bilip alıw ha'm olardı o'z ornında qollanıw za'ru'r.

Akvarel boyawları 24-16 tu'r ren'ler toplamlar halında boladı. Olardı iske tayarlaw waqtında ha'r birinin' ustine jazıp qoyılğ'an yarlıgın a'ste ko'shirip alıp, boyaw salıng'an plastmassa ıdısının' astına jabıstırıp qoyıw ha'm atların eslep qalıw kerek. Olar to'mendegishe ta'rtipte bolıwı mu'mkin. Yag'nıy limon ren' kadmiy, sarı kadmiy, ash oxra, tabiiy siena, altın sıyaqlı sarı, zarg'aldaq kadmiy, qızıl oxra, kuydirilgen siena, ash qızıl, qızıl kroplak, karmin (erkin qızıl), binafsha kroplak, ultramarin, ko'k kobalt, hawa ren', jasıl permaent, sabza (jasıl), tabiiy umbra (qon'ır ren'), sepiya (shıraylı toq qon'ır ren'), qara.

Tabiyattag'ı zatlardın' ren'in belgilep ko'rsetetug'ın tayar boyawlar bar emes. Biraq jetik xudojnik ren'lerdin' o'z-ara ta'siri ha'm ko'rinis halatların bilip olardın' qa'siyetlerin esapqa alg'an halda ha'r qanday zattı da ko'rsete aladı. Suwrette sonday shıraylı ha'm o'mirdegi haqıyqatqa erisiw ushın xudojnikke ren'ler sıpatın biliw, ren'ler arasında qandayda bir ren'nin'

turli qıylı tan'lanıwın esapqa alıp isletiwge ja'rdem bergen. misalı: ot ren'ge qızıldı kushlirek «yal-yal» janatug'ın qılıp suwretlew ushın sol ren' a'tirapındag'ı zatlardıń sayası (ko'gis, ko'giltir), hawa ren', jasıl, ko'k tu'rler beriledi. Suwret penen sızılıp atırǵan na'rse, turmıs jag'dayı ortasında tolıq uqsaslıq bolıwı ushın olardıń ren' turleride uqsas bolıwı sha'rt. Bug'an erisiw ushın ren' tanıwshılıq pa'ninin' tiykarları teren' uyreniw ha'm a'meliy jumıs jag'dayında bul ma'selelerge qayta-qayta baylanıs jasaw kerek. Ha'r tu'r boyawlar menen (akvarel, guash, maylı boyaw) natyurmortların suwretlew ushın joqarıda ko'rsetilgen ta'jiriybelerdi o'tkizip ko'riw, boyawlardıń texnologiyası qa'siyetlerin jaqsı biliw, olardı isletiw usılların o'zlestiriw ushın ko'plegen shınıǵ'ıwlar orınlaw talap etiledi.

Suwretlew o'nerinde akvarel boyawlar menen islew salmaqlı orındı iyeleydi. Bug'an sebep mektepte suwret islewdi uyreniwde akvareldin' jetekshi rol atqaradı. Sonın' ushın onı oqıp atırǵan oqıtıwshının' o'zi de sol tarawdı puxta iyelegen bolıwı tiyis.

### **Guash boyawında islew jolları.**

Guash boyawı, akvarel boyawının' kerisi bolıp, ol usag'an tınıq, anıq tur bermeydi. Ren'lerdin' jaqtılıg'ı utqanlıg'ı sebepli onın' astındag'ı qag'az ko'rinip. Sezilip turmaydı. Quramında bolsa akvareldikine usag'an boyaw xukuni ha'm onı baylanıstırıwshı zatlardan ibarat. Biraq olar tiyisli ag'ash kleyi menen aralastırılğ'an boladı. Guash boyawının' ja'ne bir za'ru'r ta'repi onın' aq boyaw menen aralastırıp isletiledi. Sonın' ushın onın' ren'leri onshalıq anıq bolmaydı. Boyawdı isletiw ushın qıl qa'lemler de arnalıp tan'lanıp alınadı ha'm olar ju'da' jumsaq bolmaslıg'ı, biraz daq bolıwı maqsetke muwapıq.

Suwret islenetug'ın bet, yag'nıy qag'az yaki karton ha'm to'men bolmag'anı jaqsı. Onın' ju'zi ilajı barınsha kleyli qaplama (grunt) penen islew berilgen bolıwı za'ru'r. Sonda onın' betine guash boyawı jaqsı su'rtiw mumkin boladı. Guash ko'binese grafik islerin, bezeklerdi, plakatlardı islewde ha'm ren'li suwretlerdi orınlawda paydalanatug'ın, suw qosıp ilenetug'ın, tez kewetug'ın boyawlar. Ol menen suwretler orınlawdın' qıyınshılıg'ı sonda boyaw surtilgen waqıtta ten' kewgennen keyin bolsa ashılıp ko'rinedi. Usını esapqa alınıp turılmasa ren'ler arasındag'ı jag'daydı uslap turıw biraz qıyın boladı. Bunın' ushın a'dette ha'r bir su'rtiletug'ın tiykarg'ı ren'ler basqa-basqa arnawlı ıdıslarda tayarlanıp alınıp, son'

og'an biraz basqa qosımshalar aralastırıp suwret islenedi. Ren'lerdi isletiwde, onın' toq –ashlıg'ı, ren' tu'rlerinin' qanday tawılǵ'anın ha'mme waqıt tekserip, bilip turıw ushın bir bo'lek qag'azg'a tayarlang'an aralaspanı su'rtip (jag'ıp) anıqlap, son' qollansaq maqsetke muwapıq boladı.

Guash boyawında ju'da' ko'p burıng'ı xudojniklerde shıǵ'armalar jaratqanı belgili. Olardıń a'jayıp-a'jayıp natyurmort, dala ko'rinisi, teatr bezekleri, portret, plakatları, ja'ha'n suwretlew o'neri g'a'ziynesinen orın alg'an. Biraq sonısı bar bul na'zik, saqlanıwı biraz qıyın bolǵ'an islerdin' ayrımları a'sirese qoyıw qılıp islengenlerinin' boyawları o'ship, to'gilip qayta islew (ta'mirlew) talap etetug'ını sır emes. Guash boyawında suwretlerdi orınlag'anda ilajı barınsha ha'r bir ren' tu'ri ushın bo'lek-bo'lek qıl qa'lem (kist) qollang'an maqul. Sonda ren'lerdi tınıq ha'm taza, shıraylı shıǵ'ıwına erisiledi. Qıl qa'lemlerdin' (kistlerdin') tu'rli o'lshepleri ha'm domalaq ha'mde jalpaq ko'rinistegilerden paydalanıladı. A'sirese jalpaq qıl qa'lem bezew jumısların tezirek ren' ko'rinislerin islewde ju'da' qolaylı. Guash boyawda ren' ko'rinisi ha'm a'sirese portretler ha'mde adam dene bo'limlerin suwretlew, na'zik ren' tawlanısların beriw qıyın jumıs. Bunın' ushın biraz uqıplılıq, bilim, ta'jiriyebe kerek boladı. Suwret islewdin' jol jobası, usılların puxta iyelew bolsa ko'p a'meliy shınıǵ'ıwlardı talap etetug'ın jag'day.

U'iken-u'iken manumental shıg'armalardın' eskizleri ha'mde kompazitsiya, bayram mu'na'sibeti menen tayarlanatug'ın suwretlerdi de guashta orınlaw qolaylı. Ol menen ken' qamırawlı suwretler tez islenedi.

Ren'li suwret ustalarının' shıg'armaların baqlar ekenbiz, olardın' ha'r biri texnologiyası ha'mde uslubı jag'ınan ju'da' ha'r qıylı ekenligin ko'remiz ha'm xudojniklerdin' qa'biletine, uqıbına, talantına ta'n beremiz. Sebebi xudojnikler boyawdın' suwretlew imkaniyatların ustalıq penen qollang'an. Do'retpelerdin' biri qoyıw boyaw qatlamınan paydalanıp islengen bolsa, basqası bolsa ju'da' na'zik, juqa qatlamda orınlang'an. Sonday shıg'armalar bar olar ha'r qıylı aralas texnikada orınlang'an. Yag'nıy akvarelde ha'm guash texnologiyası ustalıq penen qollang'an. Bunday usılda islengen shıg'armalar qatarına rus xudojnikleri V.Serev., K.Yuon., V.Qustodievlardin' islegen miynetlerin qosıwımız mu'mkin. Sonısı qızıg'arlı ayırım xudojnikler akvarel boyawında jaratqan shıg'armalarında guashtın' tek aq ren'in isletken ha'm bul jaqsı na'tiyje bergenligi ko'rinip turadı. Bunday shıg'armalarg'a S.Gerasimov islegen miynetlerin misal etip ko'rsetiwimiz mumkin.

Guash boyawının' keyingi waqıtta jan'a tu'ri bar bolıp, onın' atı «Fluarestsentli guash» dep ataladı. Onın' jaqsı ta'repi nur tu'sirilgende jaqtılıq payda etip «yal-yal» janıp ko'riniwinde. Sebebi onın' ximiyalıq tiykarları ultrabinafsha, binafsha, ko'k,

jasıl nurlardan qandayda jarqnın ha'm ta'biyattag'ıdan eki-u'sh ta'rte ku'shli ren'ler tawlanıp ko'rinedi. Sol sebepten bunday boyaw tu'ri teatr bezewshiliginde ken' qollanbaqta. Onın' ta'sirshen', jarqırıp ko'riniwi ushın a'dette kvarts lampaları nurınan da paydalanıp suwret bolmaqta.

### **Maylı boyaw, renli suwret texnikası.**

Maylı boyaw menen suwretlerdi islew xudojnik ushın da. Endi uyrenip atırǵ'an student ushında juda' qızıǵ'arlı shınıǵ'ıw. Biraq bunın' menen islewdin' qıyınshılıqları bar bolıp, ol maylı boyaw ren'li suwret texnologiyası menen de baylanıslı. Sebebi maylı boyaw menen islesiw belgili bir tayarlıqtı talap etedi. Olarg'a boyawlardı toplaw, jumıs islew ushın tawardı tartıp tayarlaw, onı qaplama (grunt) benen jabıw, qıl qa'lemlerdi tan'law (kist), eritkishler tan'lap alıw usag'an za'ru'r qurallardı kiritiw mumkin. Maylı boyaw menen suwretler islewdi uyreniw natyurmortlardı sızıp shug'ıllanıw arqalı o'zlestiriw maqsetke muwapıq boladı.

Maylı boyawlı natyurmorttı ren'li suwretin islew waqtında ayırım ta'replerin akvarel texnikasına uqsas boladı. Sebebi bunda da da'slep qa'lem menen sızıp alınadı. Eger akvarelde islew ushın suwret anıq, mayda detallarına deyin tolıq sızılıp alınsa, maylı boyawda islew ushın bolsa suwret ulıwmalastırıp en' tiykarg'ı na'rselerin ko'rsetip sızıladı. Bunın' sebebi maylı boyawda islew waqtında detallarg'a anıqlıqtı qıl qa'lem menen de orınlaw mumkin. Maylı boyawda qandayda ren'di aralastırıw ushın og'an aq ren' kerekli da'rejede qollanıladı. Sonıda aytıp o'tiw kerek aq ren' qosılǵ'an boyawdın' jarqınlıǵ'ı

belgili da'rejede kemeyedi. Bunı oqıw shınıg'ıwların orınlaw waqtında a'lbeste esapqa alıw lazım. Akvarel texnikası usag'an ta'replerinin' biri jumıs waqtında tiykarg'ı uzaq muddetli wazıypanı baslawdan aldın nabroskalar islep alıw bolıp esaplanadı. Sonda islenetug'ın ren'li suwrettin' tiykarg'ı qa'siyetlerin ta'jiriybe qılıp ko'rip uyreniw tiykarg'ı jumıstan onı qollanıw mumkin boladı. Maylı boyaw menen suwretlerdi islew ushın arnawlı qurallardan paydalanıladı.

Olar ramkag'a tartıp tayarlanıp, qaplama surtip alıng'an (gruntlang'an) tawar (bo'z), maylı boyawdın' kerekli turleri, politra, maylı boyaw ushın turli kistler «mastixin» ha'm eritkishlerden ibarat.

Ramkag'a tartılğ'an bo'z qanday tayarlang'anlıg'ı, suwret sıpatın belgileytug'ın dereklerdin' biri desek qa'te bolmaydı. Onın' qaplaması (grunti) eki turli etip tayarlaw mumkin. Biri maylı qaplama bolıp, ol to'mendegishe: 5protsentli kley (jelatin, balıq yaki ag'ash kleyi) aralaspası sog'an ten' ko'lemdegi bwrğa qosıladı. Ol menen tovar (bo'z) beti qaplanadı. Bir ret surtilgennen son' qaplama boyaw qatlamı tayarlanadı. Ol to'mendegi ta'rtipte, yag'nıy arnawlı ag'artılğ'an (kunde kuydirilgen) ren'li suwret yaki qurı aq boyaw kukininen qosıp tayarlang'an aralaspası boladı. May ha'm kukininin' sıpatı sonday bolıw kerek ol tayar arnawlı ıdısqası salıp shıg'arılatusug'ın maylı boyawlardan suyıq bolmasın. Sonda onı biyma'lel bo'z betine «mastixin» menen tegis etip surtip shıg'ıw mumkin boladı. 1-2 ha'pte qurg'atılğ'annan keyin gedir budır jerleri qum qag'az benen jaqsılap tegislenedi ha'm skipidar aralastırılğ'an maylı qaplama, u'lken qıl qa'lem (fleyts) penen tegis etip boyap

shıg'ıladı. Bunday usılda tayarlanatug'ın tovar 2-3 ay do'gereginde qurg'atıladı. Ol saqlanatug'ın jay jıllı ha'm qurg'aq bolıwı sha'rt.

«Jelimli qaplama» -dep ju'rgiziletug'ın qaplamanın' ekinshi tu'ri to'mendegishe tayarlanadı. 1 l suwda 50-60 gr jelatin eritiledi ha'm og'an 15 gr glitserin qosıladı. Ol bo'zge 1-2 ret su'rtiledi. Birinshi ret su'rtilgende qırg'ısh qum qag'az benen bo'z ustin tegislep alınadı son' ekinshisi surtilei. Sonnan son' kley aralaspası por ha'm aq boyaw kukuni menen ten' salmaqlıqta 40 s da'rejeli ıssıda eritiledi. Eger onın' quramı qoyıw bolıp qalg'anday bolsa kley aralaspasınan qosıladı. Bunday qaplama 2-3 ma'rte ustpe-ust etip su'rtiledi. Olar aralığ'ında kewiw ushın belgili bir waqıt bolıw sha'rt..

Qaplamalar ja'ne belgili ren' turindede tayarlanıwı mumkin. Olar ko'birek tvorshestvolıq jumıslardı orınlawda ha'm kompozitsiya jaratıw jag'daylarında qollanıladı. Maylı boyawı menen oqıw sabaqların o'tiwde ren' tu'rlerinen unemli paydalanıw talap etiledi. Tapsırmalardı islegende ju'da' ko'p ren' tu'rlerinen bilip bilmey isletiw jaqsı na'tiyje bermeydi.

Ta'biyatta jeti tiykarg'ı ren' boyaw barlıg'ı belgili. Olar qızıl, sarı, jasıl, aspan ko'k, ko'k, sıya tu'r, qon'ır. Boyaw aralastıratug'ın politrada bolıwı ju'da' za'ru'r ren' tu'rleri bolsa qızıl, sarı, ko'k boyawlar. Sebebi olardı basqa qalg'an tiykarg'ı ren' tu'rlerin payda etiwde qollanıladı. Bulardıń aralaspasınan ju'da' ko'p, diyerli ha'mme ren'lerdi shıg'arıw, payda etiw mu'mkin. Olardan ha'tte qara ren' tu'rin tabıw da mu'mkinligi sır emes. Tek qaysı ren'di bir birine qansha mug'darda aralastırıwdı bilse boladı. Bunın' ushın a'lbette ta'jiriybe ha'm uqıp bolıw kerek.

Sonıda aytıp o'tiw kerek ta'biyatta absolyut aq, absolyut qara ren'ler bar emes. Olardın' ha'mmesi qandayda bir ren' tawlanıwında boladı. mısalı: qaranın' qon'ırg'a, ko'kke, jasılǵ'a uqsas ekenligin ko'riwimiz mumkin. Aq ren'nin' tu'rli na'zik tu'slerge uqsaslıǵı da tabiiy. Bunday ren' ha'm tu'rlerdin' ha'mde olardın' toq, ashlıǵın tawıp suwretlew ushın maylı boyawda islew texnikası juda' qolaylı. Usı imkaniyatlardıń ken'ligi menen ol basqa boyaw tu'rlerinen ajıralıp turadı.

Maylı boyaw texnikasında ren'li suwretlerdi orınlag'anda qıl qa'lemlerdin' qanday tu'rleri ha'm ha'r qıylı o'lshegilerin isletiw za'ru'r. Olardı tan'lay biliw ko'p payda keltiredi. Natyurmortlardı ulken jumıslardı orınlag'anda jalpaq ha'm dog'al qıl qa'lemlerdi qollanıw jumıs sıpatın ta'sirshen'ligin ta'miyinleydi.

Maylı boyawlarg'a suyıqlandıırıwshı, eritiwshı zatlar qosılıp isletiledi. Olar maylı ha'm mayı kemeytirilgen bolıwı mumkin. Maylıraq boyawdı a'ste qurıwı ushın jaqsı qural bolıp, ol menen paydalanılǵ'an waqıtta ren'li suwret a'ste kewedi.

Sol sebepli uzaq muddette orınlanatug'ın suwretlerdi islewde qolaylıq jaratadı. Bunday eritkishlerge ayırım waqıtları lak da aralastırılıp isletiwı mumkin, sonday qılǵ'anda istin' boyaw qatlamı tezirek qurg'aydı ha'm boyawdın' mayı bo'zge sin'ip ketiwidin' aldın aladı. Sonı aytıp o'tiw kerek, maylı boyaw texnikasında ren' aralastıratug'ın arnawlı taqtay (politra)din' betine ren'lerdi qalay jaylastırıw ma'seleside za'ru'r. Onda boyawlar ıssı-suwıq ren'lerge ajratılıp, sonın' menen birge toq ashlıǵına qarap ajratıp jaylastırıwı mumkin. Aq boyaw a'dette ortada yaki ren'ler qatarının' baslanıwında boladı. Eger ha'mme waqıt birdey jaylastırılса, xudojnik sog'an uyrenedi ha'm kerekli boyawdı da'rriw tawıp isletiw imkaniyatına iye boladı.

Maylı boyawda suwretler islewdirin' ju'da' ko'p uyreniliw kerek bolg'an ta'repleri bar. Olardın' barlıg'ı ko'p shug'ıllanıw arqalı u'yrenip alıw imkanın beredi. Ta'jiriybe teoriya ha'm a'meliyattı ha'mme waqıt shug'ıllansa na'tiyje aladı. Bunda arnawlı a'debiyatlardı uyrenip shıg'ıwda jaqsı ja'rdem beredi.

## Tiykargi bolim

### Ashiq fonda portret islewde qoyilatug'ın wazıypalar(maylı boyawda).

Eresek adam portretin islew xudojnikten ko'p miynetti, bilimdi talap etedi. Bunday talaplar oqıw, uyreniw ha'm teoriyalıq ha'm a'meliy ta'jiriybeler toplanıwı, olardı iste qollanıp biliwdi talap etedi. Eresek adam bası ha'm denesi ren'li suwretti islewden aldın natyurmortlardı puxta islewdi uyrenip alg'an bolıw kerek. Eger bulardı uyrenbegen bolsa adam basın islew biraz qıyın boladı. Eresek adam basın islewde bir biri menen uzliksiz baylanıs jag'dayı bir neshe basqıshlarda bolıw mumkin. Olar to'mendegishe:

1. Bas suwretin «grizayl» texnikasında orınlaw.
2. Bas suwretin ku'ndizgi jaqtılıq sha'riyatta suwretlew.
3. Bas suwretin qoldan jaqtılandırıw halında ko'rsetiw.
4. Bas suwretin ren'li suwrette ashıq hawada «plener»de suwretlew.

Aldın'g'ı bo'limlerde aytıp o'tilgenindey suwret islewde sızılıp atırg'an zattın' tu'rin anıq ko'rsetiw sog'an saykes ren'in beriw ulken a'hmiyetke iye. Bas suwretin islew shınıg'ıwlarında da bul tiykarg'ı na'rse. Bunın' ushın da'slep suwret toq-ashlıg'ın, forma qa'siyetlerin tawıp suwretlewdi uyrenip alıw kerek. Bunda grizayl texnikasında shınıg'ıw isin orınlawg'a tuwra keledi. Sebebi sonday qılğ'anda bastı ko'lemligin, formasın shıg'arıwdı uyreniw qolaylı. Onnan tısqarı bir ren' tu'si menen suwret islegende ko'birek buyımnın' (natyurmortda), bastın' (portrette)

forması ha'm ko'lemin ko'rsetiwge ko'birek itibar beriw mumkin boladı. Sebebi ren' tawlanıwları bunda ekinshi da'rejeli esaplanıp turadı. Bunday halda qıl qa'lem isletiw texnikası, usılların da belgili da'rejede uyrenip alıw imkanı tuwıladı.

Bas suwretin uyreniw, a'dettegidey sızılıp atırǵ'an adamnıń o'zine ta'n ta'replerin ko'rsetip beriwden baslanadı. Bunın' ushın da'slep qa'lem sızılmalar bir neshe qısqa-qısqa muddetli ren' ko'rınisler orınlanadı. Bir ren'de ko'binese qon'ır «mors»tı yaqı qara ren'di aq penen qosıp isletiletug'ın suwrette adam basnıń forma, toq ashlıq muna'sibetleri, fong'a salıstırǵ'anda qanday ko'riniwi ondag'ı tiykarg'ı bo'limlerdi belgilep alınadı. A'ne sonday ja'rdemshi jumıs orınlang'ansha tiykarg'ı tapsırmanı baslap, tolıq suwretti islewge o'tiw maqsetke muwapıq. Uzaq mu'ddetli suwrette bolsa ha'r bir mayda toshkalarda itibarg'a alınıp anıq islenedi. Suwretti orınlag'anda qıl qa'lemnın' jalpag'ınan paydalanıw ha'r bir betti bo'lip-bo'lip, formasına mas ra'wishte bo'rttırıp ko'rsetiw imkanı beredi. Sebebi qıl qa'lem forma jolları boyınsha isletiledi. Surtılgen boyawlar ha'r bir bo'lekti ko'rsetedi. Bas suwretin islewde onıń do'gerek a'tırıpındag'ı jag'dayǵ'a da itibar beriw kerek. Sebebi onıń ko'rınisine a'tıraptag'ı ha'mme zatlar belgili da'rejede o'z ta'sirin ko'rsetedi. Suwretti shıǵ'arıwda a'sirese arqa ta'repindegi fonnın' orın ulken. Sebebi sızılıp atırǵ'an bas og'an qarag'anda toq yaqı ash bolıp «siluet» ko'rinedi. Sol sebepli qoyılmanı yaqı tu'rli jag'dayda, yag'nıy ashıq ha'm toq tu'sli arttag'ı fon menen islep shug'ıllanıw jaqsı na'tiyje beredi. Suwretlenip atırǵ'an bas eger tuwrıdan yaqı qaptal ta'repinen jaqtılandırılsa ondag'ı ha'r bir bo'lek (detal) bo'rtıp ko'rinedi ha'm sonda onı anıq suwretlew qolay boladı. Da'slep ulken forma tu'slerin anıqlap

alg'annan keyin mayda bo'lekler de islenadi. Bunda a'llette saya jaqtı, reflekslerge itibar beriliwi, uqsatıp o'z ornında suwretlew za'ru'r. «Grizayl» wazıypasın orınlag'anda bastı qoldan jaqtılandırıw jaqsı na'tiyje beredi. Sonday qılğ'anda sızılıp atırg'an obekt anıq, tınıq ko'rinip turadı ko'lemi jaqsı anıqlanadı. Bastın' formasın ko'rsetiwde onın' saya jerinen baslag'an maqul sonda suwretti anıq islew imkanıyatı payda boladı. Son' yarım saya, reflekslerge o'tiw mumkin. Da'slep fondı tolıq islep alg'annan keyin bastı suwretlew jaramaydı. Ekewin ten'dey alıp barg'an jaqsı. Sonda suwretti anıq etip ko'rsetiw an'sat boladı. Bastı tiykarg'ı «siluet»in tawıp saya-jaqtısın qısqa etip alg'annan keyin mayda toshkalarg'a da o'tiw, olardı belgili da'rejede tolıq islew mumkin.

«Grizayl» tapsırmasın islep ta'jiriybe arttırg'annan keyin ren'de de shug'ıllanıw mumkin. Bul jag'dayda ren' tu'rlerinen unemli paydalanıladı. Ren' tu'rlerin teren' uyreniw isinde shınıg'ıw tapsırmalardı sırtta. Ashıq hawada, yag'nıy «plener» sharayatında orınlaw jaqsı na'tiyje beredi. Bunday isti student uy tapsırması sıpatında orınla ba'rqullap turıwı onın' ta'jiriybesi artıwına sebep boladı.

**Ko'lemli forma** - u'sh o'lsheмли tasavvurin beriwshi saya jaqtı ja'rdeminde bo'rttırıp islengen zat forması ko'rinisi.

**Fon** - sızılıp atırg'an zattın', natyurmorttın' yaki naturshiktin' arqa ta'repi (beti)

**Siluet** - aq fondag'ı bir qıylı ren'de orınlang'an ha'lsiz etip suwretlengen, ko'lemsiz suwret (adam yaki buyımlar suwreti)

**Plener ren'li suwreti** -ashıq hawa sharayatında islengen ren'li suwret.

Suwretlew o'nerinin' barliq tu'rlerinde ren'nin' roli joqari. Ren' gammasi degende suwretlerdi islew waqtında qollanatug'ın tu'si ha'm ren'lerdin' o'z-ara baylanisın tu'sinemiz. Bul jag'daydı to'mendegi misal menen ko'rsetiw orınlı. meselen: muzıka o'nerindegi dawıslar belgili notalar ja'rdeminde belgilenedi ha'm paydalanıladı. Olar o'z aldına bir biri menen baylanıssız shertilse (shalınsa) ma'nissiz, kelispegen dawıslardan ibarat bolıp qaladı. Eger belgili bir tempte ha'm bir ta'rtipte uylestirip shalınsa jag'ımlı bolıp estiledi. Ma'nili

## **Adam basinin` su`wreti saliw boyinsha nizam ha`m qag`iydalar**

Su`wretlew o`nerinin` ha`r qiyli janrlari bar-olardan biri portret janri bolip, bul janrda jumis islew o`z aldina nizamliqlar, qag`iydjalar ha`m islew printsiplerine iye. Portret islew texnikasi da o`z aldina ayriqsha ko`rinisti o`z ishina aladi. Su`wretshi portret islewde o`zinin` turmistag`i baqlawlari, ta`jiriybe ha`m arnawli bilimlerin iske salip, portreti sizilip atirg`an adamnin` sirtqi uqsaslig`i menen birge onin` xarakterin, ishki oy-orisi, sezimlerin, ko`z qaraslarin da aship beriwi za`ru`r. Bunin` ushin su`wretshi sirtqi ko`rinistegi xarakterldi belgilerdi bayqaw menen birge psixolog boliwi da itimaldan xali emes. Su`wretshi en` a`wele tiri adam basinin` formasin ha`r ta`repleme biliwi za`ru`r. Onin` ushin ol da`slep qozg`alissiz turg`an ko`lemi gips quymalardin` u`lgilerinen paydalaniwi mu`mkin.

### **Gipstin` su`wreti.**

Yadtan su`wret saliw tek g`ana inter`er yaki peyzaj siziw ushin kerek dewge bolmaydi. Su`wret siziwshini sizilip atirg`an predmetlerdi diqqat penen siziwg`a ma`jbu`rlew, onin` ko`lemi ha`m konstruksiyasin qatan` tu`rde izertlew-bul shinig`iwlari su`wretshige ko`lemlerdi biliw ha`m usi arqali a`ste-aqirin adamnin` su`wretin siziwg`a o`tiwge bag`dar beredi. Jan`a u`yrenshik su`wretshi su`wret saliwdi u`yreniwdi baslap atirip jiyi tu`rde o`zinin` a`tirapindag`ilardi siziwg`a ha`reket etedi.

Onin` oal`bominda ko`plegen profil` (qaptaldan qarag`andag`i ko`rinis) su`wretlerdi ushiratiwg`a boladi, biraq solardin` arasinda tiri adamg`a ju`da` uqsas bolg`anin ushiratiw jiyi bolmaydi. Su`wret siziwshinin` a`yne profil` ko`rniisti islewi ma`zi emes, bul ko`rinisti su`wretlew anag`urlim an`satiraq. Bunday su`wretlerdin` ko`binshe tirideyts emes, qatip turg`nadan basip ko`rinip qaliwinin` tiykarg`i sebebi-ta`jiriybesiz su`wretshi formanin qurilisin duris du`zip bilmegenliginen ha`m bug`an erisiwi ushin su`wretshige ju`da` ko`p waqit za`ru`r boladi.

Adamnin` bet-a`lpetine diqqat penen karap turip, burin su`wret sizip u`yrenge formalarin` bo`leklerin ko`riwge ha`reket etiw kerek-bular shar, tsilindr-krujka, guze, quti ko`rinisleri boliwi mu`mkin. Biraqta, bul formalar adamnin` bet-a`lpetinde sonday quramali ko`riniste jaylasqan bolip, ha`tte sol gu`ze ha`m basqa da da`slepki waziypalardag`i a`piwayi predmetlerdin` su`wretin saliwg`a o`tiw ushin bul sheberliktin` o`zi jeterli emes. Aldi burin, o`zinin` du`zilisi boyinsha adamnin` basina uqsas bolg`an birer-bir formanin` su`wretin saliw za`ru`r. Bunnan tisqari, tiri adlamnin` bet-a`lpetinde su`yekler, bulshiq etler, teri, terinin` astinda qan tarmirlari urip tur ha`m bul bet-a`lpetin siziw ushin anatomiya boyinshla aniq bilimge iye boliw za`ru`r. Sonin` ushinda, tiri adamnin` bet-a`lpetin sizbastan aldin bir qatar su`wyretler siziwdi orinlaw kerek, bul su`wretlerde adam denesinin` su`wretin saliw boyiesha usil ha`m qollanbalardi u`yretiwshi ha`r qiyli waziypalardin` sheshimin izlew za`ru`r . bul jag`dayda gipstin` su`wretin islew alding`i

orinda turadi. Bunnan bes a`sirden aslam waqit burin Oyaniw da`wirindegi jasag`an su`wretshiler –tiri adamnin` su`wretin sizbastan aldin adam denesinin` su`wretin saliw metodin u`yreniw uvshin skul`pturag`a karap siziwdan baslaw kerek degen pikirge kelgen edi. Sol da`wirden baslap ko`rkem oqitiwdi tiri adam basinin` su`wretin saliwg`a o`tpesten burin sha`rtli turde gipstin` su`wretin saliw qag`iydasi engizilgen edi. Gipsten islengen bas yaki figurpa tek g`ana denenin` formalarin arqayin, asiqpay u`yreniwde g`ana emes, al onin` u`stindegi su`wretleniw metodlarin tu`siniw mu`mkinshiligin beredi.

Gips boyinsha jumis islewdi adam basinin` birer bo`legin –ko`z, murin, qulaq, erin`lerdin` su`wretin saliwdan baslaw kerek. Bunday quymalar ko`rkem ustaxanalarda tayarlanadi. Bastin` su`wretin saliwda men`geriw eki tiykarg`i basqishta quraydi-gipstin` su`wreti ha`m tiri adamnin` basinin` su`wreti, sonday-aq olar arasinda bolatug`in ayirim waziypalardin` bir qatarinan ibarat. Olar u`yrenshik su`wretshige adamnin` denesine xarakterli bolg`an ko`lemli formalarin` rel`eflerin su`wretlewde u`lken ja`rdem ko`rsetedi.

Gips ko`zdin` su`wretin saliw. Gips quymani stolg`a solay qoyiw kerek, yag`niy burinlari qutilardi qoyg`anin`izday etip, al biraq tuwridan emes, sa`l qaptallatip qoyiw kerek. Quymani onin` ha`r bir detallari sayasi menen aniq ko`rinetug`in etip jaqtilandiriw kerek. Jumis endi bilayinsha baslanadi. En` a`wele quymanin` uliwma qutig`a usag`an ko`rinisi du`ziledi, son`inan og`an ko`zdin` orni ko`rsetiledi. Bunin` ushin

su`wretshi quymanin` joqaridan to`menge shekemgi aralig`in o`lsheydi, gorizontal` siziqlik sizadi. Bul siziqlik ko`zdin` jas qaltashasin ha`m onin` shetki nuqtali jaylasqan ornin belgileydi. Bul gorizontal tuwrinin` ortasidan ko`zdin` ortasi dep tu`sigen jerinen vertikal` siziqlik sizadi. Usi waqittin` o`zinde vertikal sizilgan nuqtalar menen ko`zdin` uliwma razmeri belgilenedi, orayliq vertikal` siziqlik boyinsha joqarg`i ha`m to`mengi qabaqlardin` formalarinin` ha`reketinin` xarakteri aniqlanadi. Sonnan son` qaslardin` formasinin` bag`dari siziladi. Bul siziqlardin` ba`ri ha`zirshe biliner-bilinmes ko`riniste sizila beredi. Ko`zdin` uliwma ko`rinishi sizilip bolg`annan keyin onin` formasi, qaslardin` ha`m shekebettin` belginin` formasi aniqlanadi. Bul jerde su`wretshi natyurmort su`wretin` salg`an waqittag`i predmetlerdin` quramali formalarin du`ziwde u`yrengendegi tegis-ko`lem qatnaslarin ayriqsha itibar menen izlew kerek. Su`wret siza turip, formalardin` bag`darlarin aniqlaw kerekligin yadta tutiw kerek. Misali, shar ko`rinishin elesletiwshi ko`zdin` du`zilisini onin` formasindag`i aylanip ketken siziqlar menen ko`rsetiw kerek, tap usilayinsha qabaq ha`m qastin` formasin da siziw kerek. Jumistin` da`slepki basqishinda formalardin` usunday traktovkasi ko`lemde anig`iraq du`ziwde ja`rdem beredi ha`mde su`wret siziwdi uliwma jen`illestiredi. Usi ta`rizde ko`zdin` qurilisini tawip bolg`annan son` (su`wret sizip atirg`anda nur-saya qatnasin qosa sizip bariw kerek ), formalardin` konkretlewine o`tiwge boladi. Da`slepki du`ziliske otirip ha`m ba`rqulla formani aniqlay turip, su`wretshi quymanin`

formalarinin` ayirim jeke bag`darlarin bara-bara aniqlaw ja`rdeminde ko`zdin` formasinin` xarakterin` aniq ko`rsetiwge ha`reket etedi.

Gips ko`zdin` birinshi su`wretin aqirina jetkerip saliw sha`rt emes.

U`yrenshik su`wretshi jumistin` uliwma printsipin tu`siniwi ju`da` a`xmiyetli, sonin` ushinda da`slepki su`wretlerdi ayirim basqishlarinda toqtawi maqsetke muwapiq boladi. Misali, birinshi su`wretti birinshi basqishta toqtatiwina boladi, keyingisin-mayda formalardin` aniqlaniwina shekem aparip toqtaydi ha`m en` aqirg`isin jumistin` aqirina shekem aparilg`an da`rejesinde (biraqta mayda detallardi su`wretlewge berilip ketpew kerek) tamamlasa boladi. En` son`inda uzaq dawam etetug`in to`rt yaki alti saatliq su`wretti orinlawg`a boladi. Murinnin` yaki qulaqtin` quymalarida tap usi ta`rizde orinlasa boladi.

Egerde gips modellerdi tabiw qiyin bolsa, onda tiri adamnin` erinlerin, ko`zin, murnin, qulag`in bo`lek-bo`lek su`wretin salip shug`illansa da boladi, bunda o`zin yamasa birer tanislarin model` sipatinda paydalansa boladi. Bunday sharayatta da gips ko`zdin` su`wretin sizg`an sharatyatta da gips ko`zdin` su`wretin sizg`anday jumis alip bariw kerek, biraq tiri adamnin` su`wreti bolg`ani ushin, tiri adamnin` su`wreti bolg`ani ushin, formanin` da`slepki konstruktsiyasin du`ziwde jen`il ha`m jumsaq islew kerek, gipstin` su`wretin sizg`andag`ig`a qarag`anda tegisliklerdin` formalarin abaylap tabiw kerek. Quymadag`i «quti» nin` joqlig`i ushin bul sharayatta, jumisti murinnin` os` (orayliq sizig`i) sizig`in yaki ko`zdin` orayliq sizig`in tabiwdan baslaw kerek ha`m bul formalarindin`

jaylasiw ornin` aniqlaw tiyis. Ma`selen, ko`zdin` qurilisi gorizental` ha`m vertikal` os`larinan siziladi, qas ha`m murinnin` sheti ko`z benen qosa siziladi, bizler ko`zdi ko`z almasina aniq otirg`iziw ushin islenedi. Bunday su`wretti formalardin` bir-birine o`tiwin izley turip, tegislikti jen`il belgilep, u`lken formadan detallarg`a o`tiw menen sizip bariw kerek.

**Gips bastin` su`wreti.** Adamnin` basin ha`r ta`repten qarap ko`riw kerek, og`an joqaridan qarap ko`riw kerek. Sonda bastin formasi bir neshe bo`leklerge bo`lingenin ko`riwge boladi. Aldinan qarag`andag`i adamnin` basinin` ma`yek formasindag`i ko`rinishi kesilgende bolip ko`rinedi. Bul bastin` bet ta`repiinde ko`zler, murin, erin`ler jaylasqan. Qaptaldan qaralg`anda bas ja`ne sonday kesilgende ko`riniste bolip ha`mde qaptal tegislikler derlik tik mu`yeshte jaylasqanday bolip ko`rinedi-sheke su`yeklerinde, jaq su`yeklerinde ha`m iyekte. Jelke ta`repte bolsa ma`yek formasi saqlanip qaladi. Eger basqa aldinan qaralsa, onda onin` ortasi nurinnin` baslang`an jerinde jaylasqani ko`rinedi. Bettin` barlig`in shama menen u`sh ten`dey bo`leklerge bo`liwge boladi : man`lay, murin, iyek. Basti burg`an gezde bul bo`liniwler qulaqqa jetip turadi. Ol ba`rqulla murinnin` baslang`an jerinen murinin` ushina shekemgi araliqta jaylasqan gorizental` siziqlarda jaylasadi. Bastin` bo`leklerinin` bir-birine baylanisin mayda formalarda-ko`zlerde, erin`lerde h.t.b. larda ko`rip shig`iwg`a da boladi. Ma`selen, ko`zler derlik ba`rha` bir-birinin` arasindag`i bir ko`zdin`

ko`lemine ten` bolg`an araliqta jaylasqan boladi, olardin` jas qaltalari a`dette murinnin` tesiklerinen u`stinde, al tuwri qarap turg`an ko`zdin` qarashliqlari-erinin` shetlerinin` u`stinde jaylasadi. Adam basinin` sirtqi konstruktsiyasinin` bul mag`liwmatlardi yadlap aliu` kerek emes. Berilgen adamnin` bet a`lpetinin` proportsiyalarinin` ideal ko`rinisi edi, al ha`r bir konkret adamnin` anaw ya minaw ta`repke awisiwi, ideal ko`rinisten basqasha ko`riniwi ta`biyg`iy jag`dayts. Degen menen, olar menen su`wretshinin` uliwma tanis boliwi ju`da` paydali, sebebi olar ha`r bir adamnin` bet a`lpetinde aniq nizamliqlardi izlewdi u`yretedi, al, bul o`z na`wbetinde su`wret u`stinde alip barilatug`in jumistin` baslaniwinda jen`illik beredi. Ma`selen, su`wreti sizilip atirg`avn adamnin` ko`zlerin joqarida aytilg`anday etip, arasina bir ko`zdin` ko`lemi siyatug`in araliqta etip jaylastiriwg`a natura menen salistiradi ha`m qa`telerdi da`rha`l aniqlasa boladi-yag`niy, su`wreti sizilip atirg`an adamnin` ko`zlerinin` arasindag`i araliq ha`r qiyli, u`lkenirek yaki kerisinshe, qisqaraq qashliqqqa iye boliwi mu`mkin. Adamnin` bet a`lpetinin` basqa bo`lekleri-erin`ler, qulaqlardin` jaylasiwi da dap usilayinsha tekseriledi. Adam basinin` formasinin` sirtqi konstruktsiyasin biliw taza u`yrenshik su`wretshige su`wretine qoriqpastan qatnasta boliwina mu`mkinshilik beredi, en` baslisi, ko`zlerdi, qaslardi, jaq su`yeklerin ko`shiriwdi emes (a`dette, ta`jiriybesiz su`wret saliwshilardin` tiykarg`i qa`tesi esaplanadi), al, olardin` formalarinin` du`zilisini quriwdi (konstruktsiyalaw) u`yretedi. Adam basinin` ma`yek

ta`rizli ekenin bile turip, bet ha`m qaptal ta`replerinin` kesik, jelke ta`repke qaratilg`an tegisliklerden ibarat ekenin bile turip su`wretshinonin` su`wretin siziwg`a kirisiwi an`sat boladi ha`m buriniraqta qutilar. Sharlar, natyurmortlardin` su`wretlerin salg`andag`i bolg`an bilimlerin qollaniwi mu`mkin. Biraqta, natyurmortlardin` predmetlerinin` su`wretin siziwdag`i belgili sha`rtlilik bul jerde usinilmaydi. Endi konkret formanin` quriliw metodin u`yreniw kerek. Bul jerde «O`li natura» predmetlerinde sha`rt bolg`an ko`lemdi tabiw emes, sonin` ushinda su`wret saliw usillari ha`m qag`iydalari boyinsha basqasha alip bariladi. Bul su`wret saliw din` jan`a metodlarinin` o`zgesheligin jaqsiraq tu`sinip aliw ushin, gipsqa qarap, al eger gips tabilmasa, o`zin`mizdin` basin`izg`a qarap bir neshe qisqa muddetle su`wretler siziw kerek. Basti to`rtter u`sh jag`dayinda sizg`an maqul, yag`niy bastin` eki ko`zi ha`m qulag`i ko`rinetug`in qilip buriw za`ru`r, bastin` bunday burilisi formalardin` du`zilisini quriwda en` qolayli jag`day bolip esaplanadi. Bul da`slepki su`wretlerde bastin` du`zilisinin` xarakterin ha`m onin` su`wretin siziw metodin tu`siniwge ha`reket etiw kerek. Da`slep, tsilindr yaki shar su`wretindegidey, bastin` ha`m moyinnin` orayliq (os`ti) belgileymiz-bastin` os` sizig`i iyekten jelkege shekem o`tip turadi, olardin` bag`darlari bastin` jag`dayin ko`rsetedi. Son`inan jen`il ha`reketler menen usi orayliq siziqlarinin` a`tirapinda tiykarg`i tegisliklerdin` bag`darlarin sizamiz-olar bastin` formasin, moyinnin` tsilindrin quraydi ha`m sonin` menen birge profil` sizig`inda

belgileymiz. Profil sizig`in aniqlaganimizdan son` murinnin` baslang`an jerinin` ornin` ha`m bastin` bet ta`repi menen qaptaldag`i tegisliklerdin` birikken jerin tabamiz. Bastin` formasinin` qurilisini da`slepki protsessinde su`wrettin` ja`ne bir printsipin tu`siniw u`lken a`hmiyetke iye, bul printsip naturanin` ha`r qiyli su`wretleniwine ten`dey tiyisli. Bul printsip forma ba`rqulla en` jaqin nuqtadan teren`irek bag`itta su`wretleniwinen ibarat. Ma`selen, qutinin` yaki gursinin` su`wretinde, biz en` a`wele en` jaqsi qirin` belgilep alamiz, sonnan son`, usidan baslap uliwma formanin` toliq ko`rinishinin` du`zilisin belgilep alamiz.

Su`wrettin` usinday usili bizin` kartina tegisligin qabil qiliwimiz ha`mde su`wretlew o`nerinin` nizamlari menen belgilenedi. Sebebi, su`wretshi o`zinin` su`wret saliwi menen kartina tegisliginin` eki ko`lemliligin «tolig`i menen» ko`rsete almaydi. Predmettin` real su`wretin do`retiw ushin, ol ba`rha` usi tegislikler menen guresiwi kerek, yag`niy o`zinin` su`wreti menen oni «batirip» otiriwi kerek. Iri su`wretshi-pedagoglar ta`repinen islep shig`ilg`an su`wrettegi «en` jaqin nuqtalardan teren`likke» islew printsipi bul maseleni bir qansha an`satlastiradi.

Sonin` ushin, bastin` su`wreti siza turip, bizge en` jaqin bolg`an bet ha`m jelkege bag`darlang`an tegisliktin` birikken ornin tawg`animizdan son`, bastin formasinin` aniq ha`m qatan` qurilisina kirisiwimiz mumkin. Tiykarg`i tegisliklerdin` birikken jerin aniklag`animizdan keyin bastin` bet ta`repin quriwdi baslaymiz. Bettin` ortasin profil` sizig`i belgileydi, bul siziqta murin ha`m erin`ler jaylasqan. Murinnan anig`irag`i,

murinnin` baslang`an jerinen, bastin` perspektiv qisqariwin esapqa ala turip, gorizontal` siziqlar menen ko`zlerdin`, murnin` ushi, awizdin` jag`day, shashlardin` orinlari belgilenedi. Su`wret tez saliniwi kerek ha`m ba`rha` natura menen salistirip bariladi. Usilayinsha bastin` tiykarg`i bo`leklerinin` ornilar belgilengenne son`, onin` konkretlestiriwge o`tiwge boladi. En` birinshi bolip murinnin` formasi aniqlanadi, o`ytkeni ol bastin` bet bo`liminin` orayliq bo`legi esaplanadi. Da`slep murinnin` bag`iti siziladi, onin` joqarg`i maydanshasi, son`inan qaptalg`an qirlarinin` bag`dari ha`m murinnin` to`mengi maydanshasi siziladi. Su`wrettegi usinday qurilis na`tiyjesinde payda bolg`an prizma ko`rinishi keyin ala aniqlap sizilatugin formanin` da`slepki tiykarg`i bolip xizmet qiladi. Keyin, muring`a xa`m onin` ha`r bir detalni aniqlastirip bariw tiyis. Su`wretti natura menen barqulla salistirip bariw za`ru`r, bastag`i bir fomani ekinshisi menen diqqat penen salistirip, tekserip bariwg`a ha`reket etiw kerek. Gips bastin` uliwmalik sheshimi tabilg`annan son`, su`wretti aqirina jetkerse boladi. bunday bastin` formasinin` daslepki qurilisin bir neshe reet qaytalap siziw tiyisli, tek g`ana jumistin` bag`dari aniqlang`annan son` keyingi, o`zinin` orinlaniw da`rejesi qiyiniraq waziypalarg`a o`tiwge boladi.

Quymanin` keyingi taza su`wretleri de tap aldin`g`isinday bolip baslanadi, yag`niy, da`slep bastin` ha`reketi os` siziqlar menen belgilenedi, onin` massasi siziladi ha`mde usi massada profil` sizig`i, ko`zlerdin` ha`m murinnin` baslang`an jerinin` orinlari jaylasadi.

Son`inan qaptal ha`m bettin birikken jeri tabiladi, biraqta endi bul ha`reket elede konkret ko`riniste islenedi : ma`zi siziq tartiwg`a emes, al bul eki formanin` shegarasinda qabirg`a-qirdin` bag`darin ko`rsetiwge etiw kerek. Endigi ha`rekette murinnin` baslang`an jerinen biliner-bilinbes shtrixlar menen ko`zlerdin`, erin`lerdin`, murinnin` ushinin` ha`m shashlardin` ornin belgileymiz. Bunday uliwma belgilewlerden keyin, su`wretti bas penen bir neshe ret salistirip bolip, murinnin` baslang`an jerin aniq belgileymiz. Joqarida aytip o`tilgenindey, murinnin` baslang`an jeri bastin` orayinda jaylasqan ha`m bul jag`day og`an orientir (bag`dar beriwshi) xizmetin atqariwg`a imkaniyat beredimisali qutida onin` to`meni, tiykari, al-gu`zede-onin` tubi ha`m orayliq sizig`i usi xizmetti atqarg`aninday. Gips bas tiri adamnin` basinin` su`wretin saliw usillarin u`yreniwde model` bolip xizmet qiladi, al adamnin` basin, onin` denesinin` su`wretin sizg`anda da, polg`a yaki birer basqa predmetke salistirmali turde siziwg`a bolmaydi. Bastin` su`wretin saliw din` sheshimin onin` o`zinin` ishinde boliwi kerek, yag`niy a`tirapin qorshag`an predmetlerden g`a`rezsiz boliwi kerek. Sonin` ushin, bastin` formasin quriw ushin onin` onin` o`zinde orientir tabiuimiz kerek ha`m usig`an onin` barliq bo`leklerin ha`m olardin` razmerlerin og`an salistirmali quriw kerek. Usinday orientir retinde murinnin` baslang`an jerin esaplasa boladi. Murinnin` baslangan jerinin` ken`ligin belgilep alg`annan son` su`wretshi murinnin` uzunlig`in, onin` formasin aniqlastira baslaydi, ko`zlerdin` jaylasqan orinlarin,

shekelerin, jaq bo`leklerin aniqlastira baslaydi. Su`wret salip otirip ol o`zine o`zi bilayinsha tu`sinik bere baslaydi : «murinnin` baslag`an jeri minda, murinnin` ushi bolsa mina jerde, demek jaq su`yegi mina jerde boliwi kerek». Sonin` menen birge ol murinnin` baslang`an jerinen murinnin` ushina shekemgi ha`m murinnin` baslang`an jerinen jaq su`yegine shekemgi araliqti ko`z benen o`lsheydi, jaq su`yeginde birge belgileydi. Solay etip, o`lshemler menen ol sheke su`yegin, qulaqtin` ornin` h.t.b. lardi tabadi. Bul turaqli o`lshemler, murinnin` baslang`an jerine boysing`an halda, bastin` bo`leklerinin` aniq qatnaslarin belgilewge mu`mkinshilik beredi ha`m usinin` arqasinda onin` su`wretin aniq tu`siriwge boladi. Turaqli turdegi «tu`sindirmeli» o`lshew bastin` konstruktsiyasin jaqsi tu`siniw, bastin` bir bo`legi menen ekinshisinin` baylanisin elede jaqsiraq tu`sinip jetiw mumkinshiligin beredi. Taza u`yrenshik su`wretshi toqtamastan tekserip, hesh na`rseni salistirmastan turip aniqlamay o`zinin` isin puxta alip bariwi tiyis. Ol bunda formanin` bag`darin aniqlap, oni uzin siziq penen emes, al bir neshe shtrixlar menen belgileydi, usinday jol menen ol onin` ko`rsetiu`in tonalliq tegisligin belgileydi. Bunday formalardin` birikpelerin man`layda, shekelerde, betlerde, iyekte ko`riwge ha`reket qilin` : bulardin` ba`ri bastin` formasin aniq ko`rsetip beriwge mu`mkinshilik beredi.

Bul su`wret aldin`g`isina qarag`anda formani tolig`iraq ko`rsetip beredi, biraq oni da aqirina shekem apariw sha`rt emes. Bul jag`dayda u`yrenshik su`wretshi ta`jiriybesi ha`m sheberligi jetkiliksiz bolg`ani

ushin og`an qiyinshiliq tuwdiradi. Bunnan keyingi su`wretlerdi de formanin` belgili bir konkretlestiriw da`rejesine shekem islenip sonin` menen shegaralanadi ha`m tek g`ana usi shinig`iw orinlanip bolg`annan keyin gips bastin` uzaq dawam etiwshi su`wretin saliwg`a kirisiwge boladi.

Gips bastin` su`wretin saliw (uzaq dawam etiwshi). Gips bas lampanin` astina qoyiladi, bunda jariqliq gips quymanin` formalarinin` ha`r bir detali jeterli da`rejede jaratiliwi ha`mde jariqliq shep ta`repten tu`siwi sha`rt. Uliwma alg`anda gipslerdi elektr jariqliq penen su`wretlengen maqul, sebebi ol tegis, o`zgermelisiz jariqliq ku`shi menen ta`miyinleydi. Fon sipatinda fanera bo`legin paydalansa boladi, biraqta, birinshi, su`wretlerde sizilmaslig`i kerek. Su`wretshi otiratug`in orinda duris saylaniwi tiyis, ol araliq ko`zden gips quymag`a shekemgi qashiqliq shama menen gipstin` biyikliginin` eki yarim-u`sh esesine ten` boliwi kerek. Bastin` su`wretin salmastan aldin, oni ha`r ta`repinen ko`rip shig`iw kerek, ondag`i bet tegislikleri menen qaptalg`ilarinin` qatnaslarin, murinnin`, erin`lerdin`, man`laydin` razmerlerin eslep qaliw, bastin` to`besinen ha`m jelke ta`repinen qarap shig`iw kerek, nege degende onin` du`zilisini ha`m konkret o`zgesheliklerin ko`z aldina keltire alatug`in boliwi kerek. Burin aytip o`tilgenindek bastin` ha`m moyinnin` orayinan, onin` ishinen o`tip turg`an siyaqli, orayliq os`lar o`tkeriledi. Olar bastin` formasinin` qurilisi baslanatug`in tiykar bolip xizmet qiladi. Da`slepki bastin` su`wretlerde bul os` siziqlardin`

o`tkeriliwi sha`rt. Usi oray os` siziqlarinin` boliwi, en` baslisi olardi su`wretshinin` seziwi bul jerde, shardin` su`wretin sizg`andag`i siyaqli, ko`lemli formani ko`rsetiwde ja`rdem beredi. Usi os` siziqlari aniqlanip bolg`annan son` ha`m olar arqali su`wreti salinip atirg`an bastin` ha`reketinin` bag`dari ko`rsetilgennen keyin, su`wret saliwdi baslasa boladi. Os` siziqlardin` a`tirapinda shaqqan ha`m jen`il ha`reketler menen bastin` ha`m moyinnin` uliwma massasi sizip shig`iladi. Bas ma`yek formasinda yaki kerisinshe, o`zinin` ko`rinisi menen sharg`a jaqin boliwi mu`mkin ha`mde bul o`zgeshelik su`wrette su`wretshi ta`repinen sezilgen ha`m ko`rsetilgen boliwi kerek. Biraqta, su`wretshinin` aldinda konkret bas turg`ani ushin, qag`azda aldinnan belgilengen ma`yek ta`rizli formani da`rha`l konkretlestiriw za`ru`r, bul na`rse onin` model` menen uqsaslig`in tiyisli da`rejege jetkeriw ushin kerek boladi. Profil` sizig`in ha`m ko`zlerdin` bag`darlarin belgilep alip, son`inan bastin` bet ta`repi menen qaptal ta`repinin` birikken jerin belgileydi ha`mde da`rha`l ko`zlerdin` ha`m erin`lerdin` razmerlerin aniqlaydi. Bastin formasinin` aldin ala belgileniu`i murinnin` baslang`an jerin aniq belgilewdi ko`rsetip beredi. Endi murinnin` baslang`an jeri tek g`ana belgilenip qalmastan, al da`rha`l onin` ken`ligi aniq su`wretlenedi, son`inan murinnin` joqarg`i maydanshasi siziladi. A`yne usi maydanshanin` (murinnin` baslang`an jerindegi) bastin` qalg`an bo`leklerinin` barlig`i ushin masshtab retinde xizmet qiladi. Su`wrettin` o`zi aldin aytip o`tilgenindek alip bariladi: murinnin` baslang`an jeri

menen bettin` qurilisinin` birer bo`legi menen qatnaslarin tawip turip, basqa formani siza baslaymiz. Misali , murinnin` baslangan jerinen jaq su`yegine shekemgi araliqti belgiley turip, ekinshi joq su`yeginin` formasinin` xarakterin tabamiz, murinnin` baslang`an jerinen sheke su`yegine o`te turip murinnin` ushin sizamiz h.t.b. Bul jerde su`wret saliwdin` ja`ne bir printsipin tu`siniw ha`m ta`jiriybede qollaniw za`ru`r –bul jup formalar menen is alip bariw. Bul printsip formani duris quriwda a`hmiyetli rol` oynaydi. Oni mazmuni to`mendegishe-predmettin` bir ta`repindegi formani sizip turip, bir waqittin` o`zinde og`an jup bolg`an formani da belgilew sha`rt, yag`niy bir waqitta eki ko`zdi, eki qulaqti h.t.b. sizip bariw kerek. Bul qag`iyda su`wrette ko`lemdi ko`rsetiw menen sha`rtlenedi. Bir waqitta su`wret salip turip, ma`selen, eki qulaqtin su`uretshi olardin` perspektivaliq qisqariwindag`i pariqtı sezedi ha`m olardi bir na`zer menen ko`riwge ha`reket etedi. Bul ha`reket bastin` formasin anig`iraq seziwge ha`mde ko`rsetiwge mumkinshilik beredi. Barliq bo`leklerdin` bir-birine ha`mde murinnin` baslang`an jerine salistirmali qatnaslarin ornatip ja`ne olardi o`lshep, tegisliklerdin` birikken orinlarin tawip siza baslaymiz, biraq tegisliklerdin` o`zlerin bul jerde belgilewge bolmaydi. Gips bas bizge tiri adamnin` basinin` su`uretin saliw ushin aldinan islew metodlari u`yreniwde tiykar bolip xizmet qilip atirg`ani ushin, tegisliklerdin` birikken orinlarinin` su`wretin saliwda abayli boliwi kerek bul tek quymanin` formasin toliq ha`m qatan` quriw ushin kerek boladi. Mayda

detallarına o`tiwde, bastin` barliq formasin ko`zden qashirmaw kerek, ha`r bir detal`di putkil bas penen salistirin`, su`wretti mu`mkinshili barinsha toliq ko`rsetiwge ha`reket etin`. Su`wret siziwdin` song`i basqishi formani uliwmalastiriw bolip tabiladi, oni birgelki tusli (tonalliq) ko`riniske keltiriw kerek boladi, o`ytkeni, jumis barisinda konkretlestiriw ha`mde ayirim detallarin aniqlawda ba`rha` tonalliq ko`rinistin` buziliwi baqlanadi. Bunday baslardin` bir neshe su`wretin orinlaw za`ru`r, quymanin` ha`r qiyli burilg`an ko`rinislerin, ha`r qiyli rakursta ko`rip u`yreniw maqsetke muwapiq. Tiri adamnin` basinin` su`wretin saliwda za`ru`r bolg`an nizamlardi men`geriw ushin ja`rdemshi u`lgi sipatinda gips bastan paydalaniwda, u`yrenshek su`wretshi su`wretti aktiv turde siziwi, onin` du`zidisin ha`m tonalliq xarakteristikasin qoriqpastan beriwi kerek. Bunday jumistin` izertlewshi xakteri ju`da` za`ru`r, ol tiri adamnin` basinin` su`wretin saliwg`a tezirek o`tiwge imkan jaratadi.

Egerde gips basti tabiw qiyie bolsa, onda adam basinin` qurilisinin` nizam ha`m metodlarin u`yreniw ushine a`tiraptavg`i birer adamdi yaki aynag`a qarap su`wretshi o`zinin` basinin` su`wretin sizip shinig`iwlar islewi mu`mkin. Bul jag`dayda su`wretti aqirina shekem jetkerip islew sha`rt emes..

## **Adam portretin siziwg'a shekemgi    shinig'iwlar**

### ***a) Adamnin` bas su`yegi***

Adamnin` bas su`yegi eki bo`limnen ibarat: bas su`yegi qutisi dep ataliwshi bo`legi o`z ishine bet su`yeklerinde aladi, bul jerde ko`zler, murin, erin`ler jaylasqan. Bas su`yegi qutisi o`zlerinin` formasi jag`inan a`piwayi bolgan bir qatar su`yeklerden duzilgen: tan-jelke, qaptallardan-sheke su`yekleri (eki jaqta jaylasqan), joqarida –to`be su`yekleri. Biz ushin qiziq bolg`an man`lay bo`legi qalg`an miy jaylasqan bas su`yeklerine karag`anda anag`urlim quramaliraq. Aldi ta`repten man`lay du`n`kileri (a`sirese balalardi ha`m hayallarda anig`iraq ko`zge taslanadi) jaylasqan. Da`l usinday qas u`sti jaylarin ko`riwge boladi, olar a`dette eresek adamlarda juda jaqsi qa`liplesken boladi. Man`lay su`yegi sheke su`yegi menen shekem su`yeginde birigedi. Biz gips su`wretin sizip atirg`anda so`z etkenimizdey, bet tekisligi menen kaptal tegisliklerinen birikken jerin usi siziq quraydi. Bet su`yekleri o`zinin` formasi jag`inan quramaliraq. Onin` joqari jag`inda, man`lay su`yeginin` da`l astinda ko`z shanaqlari (shuqirlari) jaylasqan. Olar to`rt qirli piramidani esletedi-onin` to`besi su`yektin` ishine qaratilg`an. Ha`r piramidani`n` tiykari to`rt mu`yesh bolip, ol ko`z shuqirshalarinin` shet lerinen (ernegin) quraydi. Onin` joqarg`i ernegi man`lay su`yeginin` ko`z ernegin quraydi, al, to`mengisi-jaq su`yeginin` joqarg`i ernegin quraydi. Ko`z shuqirlari murin su`yekleri menen jaqinlasadi, bul su`yekler joqarida man`lay su`yekleri menen biriktirilgen. Murin

su`yekleri almurt ta`rizli shuqirdin` to`besinde jaylasqan-bul shuqir  
 murin boslig`ina alip baradi. Ko`z shuqirlarinin` sirtqi ta`repinde jaq  
 su`yekleri dep ataliwshi jaq du`mpekleri jaylasqan. Butsl su`yektin`  
 joqarg`i bo`legi man`lay su`yeginin` jaq o`simine (otrostok)  
 biriktirilgen, artqi bo`legi sheke su`yeginin` jaq o`simi menen  
 baylanisqan, bul sirttan` qarag`anda avniq ko`rinetug`in qol menen  
 uslag`anda bilinip turg`an shig`ip turg`an jaq jayin (duga) quraydi.  
 Awiz boslig`i eki su`yek penen sheklenedi-joqarg`i jaq su`yegi ha`m  
 to`mengi jaq su`yegi.Joqarg`i jaq su`yeginin` aldi ta`repi aldig`ag`a  
 shig`ip tur. Bul shig`ip turg`an bo`lim ha`r bir adamda ha`r qiyli boladi-  
 su`wretshi bul jag`dayda barqulla esapqa alip otiriwi kerek, sebebi usi  
 shig`ip turg`an bo`limnin` formasi qarap portreti sizip atirg`an adamnin`  
 xarakterin ko`rsetiwde u`lken a`hmiyetli ko`rinis kelip shig`adi.  
 To`mengi jaq su`yegi de adam basinin` sirtqi du`zilisinde a`hmiyetli  
 rol` atqaradi- ol adam basinin` bet ta`repin aqirlap turadi. To`mengi jaq  
 su`yegi qozg`almali, ol bas su`yegine shen`berlik (venechniy) o`sim  
 ha`m buwin o`simi ja`rdeminde biriktiriledi. To`mengi jaq su`yegi eki  
 jartidan quralg`an, olar adamnin` bala gezinde iyektin` du`mpeginde bir-  
 birine qosilip ketedi ha`m bul jer ha`r bir adamda ayqin ko`zge taslanip  
 turadi.Bul jartilardin` ha`r qa`ysisi o`z na`wbetinde eki bo`lekke  
 bo`linedi, olardin` biri jaqtin` denesi dep ataladi, onda tisler jaylasadi.  
 Ekinshisi- vertikal` bolip-burin aytqanimizday, bas su`yegine  
 biriktiriledi. A`dette jaq su`yeginin` mu`yeshi ju`da` jaqsi ko`rinip

turadi-ol orin, gorizontal` bo`legi vertikal` ta`repinde biriktirilgen jeri. Ol jer qulaqtin` astinda jaylasqan.

### ***b) Bet bulshiq etleri***

Bas su`yeginin` su`yekleri bulshiq etler ha`m teri menen qaplang`an, biraq bettin` `aroiq bulshiq etlerdin` barin u`yrenip shig`iwimiz sha`rt emes, sebebi, biz ushin tek g`ana ayirim bulshiq etler a`xmiyetke iye – olar sirtqi ko`rinisti ko`rinip turatug`in, bet a`lpetindegi sezimler, mimikada o`zinin` ha`reketleri meneen qatnasatug`in bulshiq etler boliwi tiyis. Biz tek bir neshe tiykarg`i bulshiq etlerdi ko`rip shig`amiz, sonin` menen birge bir neshe teri asti bet bulshiq etleri, yag`niy bir ushinm enen bas su`yegine, al ekinshisi mene terige biriktiriletug`inlarin ko`rip shig`amiz. Bul terilik bulshiq etler adam mimikasinda ayriqsha u`lken rol` oynaydi. Bettin` joqarg`i bo`leginde man`lay bulshiq etleri jaylasqan, olar bulshiq plastinkasi ko`rinishinde man`layda jaylasadi. Onin` to`mengi sheti qaslardin` terisine biriktiriledi, joqarg`isi shandirlar arqali jelke bulshiq etlerine qosiladi. Bul bulshiq et qisqarg`anda qaslar joqarig`a ko`teriledi, sol waqitta man`laydin` terisinde kesesine jiyriqlar hasil boladi. Onin` on` ha`m shet ta`replerinde sheke su`yeklerinde sheke bulshiq etleri jaylasqan, ol to`mengi jaq su`yeginin` shen`ber, yaki eresek (venechniy) o`simine biriktirilgen. Ol qisqarg`anda to`mengi jaq su`yegin joqarig`a tartadi. Biraqta to`mengi jaq su`yeginin` ha`reketinde jeke turde shaynaw bulshiq eti tiykarg`i atkariwshi bolip tabiladi. Ol

tig'iz ha'm ku'shli bolip, ol bet su'yegi ha'm to'mengi jaq su'yegi menen birigip adam betinin` formasin payda etedi. Ko`zdin` aylana bulshiq eti ko`z oyinlarin ken` jolaq bolip do`g`ereklegen ha'm ol u'sh bo`lekten ibarat. Onin` ishki bo`legi qabaqlardiq qabati astinda jaylasqan ha'm onin` qisqariwi qabaqlardin` ashilip-jabiliwin ta`miyinleydi.

Sirtqi bo`legi qabaqlardin` sirtqi ta`repinde jaylasqan, bul bulshiq et tiykarinan qaslardin` aylanasına ta`sir etedi. Eki qastin` ortasında, derlik murinnin` baslang`an jerinde, piramidaliq bulshiq et jaylasqan, onin` to`mengi ushi murin su`yeklerine biriktirilgen, onin` joqarg`i ushin eki kastin` terisine biriktirilgen. Bul bulshiq et qisqarg`anda terini to`menge tartadi, olar qisqa kese jiyriqlardi payda etedi, oni ja`ne mardiyg`anlar bulshiq eti dep te ataydi. Jaq –sheke su`yeginen au`izdin` mu`yeshine jaq-sheke bulshiq et dep atalatug`in yamasa, basqasha aytqanda «ku`lki bulshiq eti»-awizdin` mu`yeshin tartadi ha'm ku`lkini payda etedi. Jaq-sheke bulshiq eti qisqarg`anda ko`zdin` sirtqi mu`yeshinde jiyriq payda etedi. Joqarg`i erinnin` kvadrat bulshiq eti u'sh bo`lekten ibarat, olardin` ha`r qaysisi adam betinin` sezimleri belgili rol` oynaydi. Kvadrat bulshiq ettin` jaq-sheke ushin murin-erinnin` bet ta`repinen baslamasi, murin-erinnin` jiyriqlardin` terisine bekkemlenedi. Ol erin`lerdin` formalarin o`zgartiredi, olardi joqarig`a tartadi. Kvadrat bulshiq ettin` ko`z asti baslari ko`z oyiqlarinin` to`mengi shetinen baslanadi ha'm to`men karay joqarg`i eringe keledi. Ol ja`ne erindi joqarig`a tartadi, bunda kewil qalg`anliq, jilaw ko`rinisin payda etedi. Kvadrat bulshiq ettin`

mu'yeshlik basi, yag'niy «jilaw bulshiq eti» dep ataliwshi bulshiq et, ko'z oyiqtin' ishki shetinen baslanadi ha'm murinnin' qanatlari ha'm joqarg'i erinnin' ortasina biriktirilgen. Ol joqarig'i erinnin' ortasin o'zine qaray tartip ha'm sonin' menen bir waqitta murinnin' qanatin ko'terip qatti jilawdin' ko'rinishin payda etedi.

Murin bulshiq eti de belgili plastik a'hmiyetke iye. Bul bulshiq et bet ta'repte murinnin' qasinda biriktirilgen ha'm murinnin' formasina jayilip, onin' joqarg'i maydanshasinva shandirlar menen bekkemlengen. Bul bulshiq et qisqarg'anda murinnin' terisin tartadi.

Awiz a'tirapinda onin' formasin belgilewshi bulshiq etler jaylasqan, biraq ol onin' mimikasina avktiv ta'sir etpeydi. Awizdin' ko'rinishin o'zgertiwshi bulshiq et-u'sh mu'yeshli bulshiq et-onsha u'lken bolmag'an bulshiq etli u'shmuyeshlik ko'rinishinde bolip, joqarg'i to'besi menen to'mengi jaq su'yegine ha'm awizdin' mu'yeshine bekkemlengen. Ol au'izdin' mu'yeshin to'menge tartip, jek ko'riw yaki qayg'iriy ko'rinishin payda etedi. Jek ko'riw ko'rinishinde to'mengi erinnin' kvadrat bulshiq eti de katnasadi. Ol to'mengi jaq su'yeginin' aldi ta'repine biriktirilip, sol jerden joqarg'i erin'ge qaray bag'itlang'an. Ol kisqara turip, to'mengi erindi shurtiytip ha'm to'menge tu'siredi-bunda jerkeniwdin' xarakterli grimasasi payda boladi.

Moyin bulshiq etlerinen teri asti bulshiq etip biliw za'ru'r, ol ken' jolaq turinde astqi jaq su'yeginen ko'kirek bo'liminin' joqarg'i ta'repinin' terisine qaray sozilg'an, ol basti on'g'a ha'm solg'a ha'reketlendiredi, ol

ja`ne trapetsiya ta`rizli bulshiq etti de qozg`altadi. Bul bulshiq etler haqqinda to`menirekte, adam denesi anatomiyasi haqqinda ga`p etkenimizde aytip o`temiz.

### ***v) Adam basinin` anatomiyasi***

Gips bas haqqinda so`z etkenimizde biz onin` ha`reketsiz, o`le ekenin aytip o`tken edik. Bul shinig`iw bir qansha mug`darda toli bolmavsa da o`z na`wbetinde oni su`wretlew metodlarinin` o`zgeshelikleri menen ja`ne tiri adamnin` portretin siziwda pariqladi. Gips basta fiormanin` tek g`ana sirtqi ko`rinishleri su`wretlenedi. Al tiri adamnin` basinin` su`wretin sizg`anda onin` sirtqi ko`rinishin su`wretlew menen shekleniwge bolmaydi, bul onin` ishki qurilisinin` ko`rinishin bere aladi. Man`lay-teri astindag`i bas su`yegin, betler jaq su`yeklerinin` sirtqi qabati bolip tabiladi h.t.b. Adam basinin` du`zilisini biliw adamnin` realistlik su`wretin siziw u`lken a`hmiyetke iye. Bul jumislarda su`wretshige anatomiya haqiqiy ja`rdemshi boladi.

Adam anatomiyasi menen uliwma tanisiwdi biz adam basinin` anatomiyasidan baslaymiz, bul u`yrenshik su`wretin alg`an bilimlerin tezirek o`zinin` ta`jiriybesinde qollaniwi ushin kerek boladi.

Anatomiya, perspektiva siyaqli ta`jiriybelik za`ru`r ilim bolip esaplanadi, onin` su`wretshi ta`repinen o`z jumislarida turaqli turde paydalaniwi ju`da` za`ru`r, eger bunday bolmasa bul bilimlardin` aliw

ma`nisi joytiladi. Sonin` ushinda, perspektiva iliminde en` baslisi bosliqti, teren`likti bul hawa boslig`inda predmetlerdin` tuwri su`wretleniwin ko`rsetiwdi u`yreniw bolg`aninday, anatomiyada da adam organizmindegi barliq su`yekler ha`m bulshiq etlerdi teoriyalıq biliw g`ana emes, al, adamnin` anaw ya minaw ha`reketin qa`tesiz «oqip aliw» ushin, yag`niy, denenin` su`wretin saliw ushin usi ha`rekettegi qatnasip atirg`an bulshiq etlerdin` timyisli da`rejedegi qisqariwin biliw u`lken a`xmiyetke iye.

Demek, su`wretshi ushin bul waziypa tiykarg`i bolip esaplang`anin ushin, su`wretlew o`neri sheberleri u`yreniletug`in plastik anatomiya, meditsina xizmetkerleri u`yrenetug`in ha`m shug`illanatug`in anatomiyadan bir qansha pariqa iye. Ma`selen, su`wretshi ushin adam denesinde biz ko`retug`in sirtqi bulshiq etlerinin` o`zgerisin u`yreniw u`lken a`hmiyetli jag`day, sebebi adam denesinin` ha`reketinin` mexanikasin tu`siniwde ja`rdem beredi, onin` formasin quriw, konstruktsiyasin du`ziwde ele de duris islewge mu`mkinshilik beredi.

#### ***d) Adam basinin` su`wretin islew***

Endi, adam basinin` anatomiyasi menen tanisip bolg`annan son`, tiri adam basinin` birinshi su`wretin salamiz adam basinin` su`wretin saliwdag`iday, konkret adamnin`, ol qanday bolsa-sonday etip su`wretin saliwda aldimizg`a waziypa etip qoyamiz. Onin` ushin bet a`lpeti aniq, iri elementlerden ibarat model`di tan`lap alamiz, oni jaqsi jaqtilandirg`an

ko`riniste otirg`izamiz. Su`wret saliwdi bureng`i shinig`iwlarg`a qarag`anda basqasharaq etip baslaymiz. Os` siziqlarda jen`il ha`reketler menen bastin` massasin belgileymiz ha`mde bir waqittin` o`zinde murinnin` baslang`an jeri ha`m bet ta`reptin` qaptal tegislikleri menen birikken jerin tabamiz. Solayinsha, su`wretshi bettin` proportsiyasin aniqlawdi baslaw kerek. Bulardin` ba`rin ol shaqqan ha`m tez orinlawi kerek. Natura menen su`wretti toqtawsiz salistirip barip, bastin` bo`leklerinin` qatnaslarin ilaji barinsha aniq beriw ha`m sol waqittin` o`zinde onin` proportsiyalarinda xarakterli, yag`niy, usi bettin` basqalar ajiralip turatug`in ko`rinishin seziw ju`da` a`hmiyetli, su`wret da`slepki basqishta uliwma ko`riniste boliwina qaramastan. Solay etip, en` basta tek formalardin` orinlari belgilenedi- qay jerde ko`zler jaylasadi, m urin qay jerde tamam boladi, erinler qay jerde jaylasadi. Bunday baslang`ish belgilew keyingi konkretlestiriw ushin tiykar bolip xizmet qiladi.

Adam basinin` gips quymadan o`zinin` ha`reketlilik menen ajiralip turiwi, onin` su`wretin saliwdag`i keyingi basqishin belgilep beredi. Eger gips bastin` su`wretinde vertikal` ja`rdemshi siziqlar o`tkeriwge bolatug`in bolsa, formani ha`tte oni qorshap turg`an predmetlerge katasli turde quriwg`a bolatug`in bolsa, ol, tiri bastin` su`wretin saliwda formani «aniq o`zinde» siziw iqtiyadi tiykarg`i islew printsipi bolip tabiladi. Tiri formanin su`wretin saliwdin` en` aniq joli –basti murinnin` baslangan jerinen baslap siziwdi u`yreniw, formani bag`itlar menen quriw bolip tabiladi.

Murinnin` baslang`an jerin bettin` tiykarg`i proportsiyalarin aniqlaw, onin` qatnaslarin bastin` uliwma ko`lemi menen salistiriwdi ornatiwi menen birge aniqlaw kerek. Murinnin` baslang`an jeri aniqlang`annan keyin formani konkretlestiriwge o`tiw kerek. Da`slep sheke ha`m jaq su`yeklerinin` bag`itin, ko`z almasinin` ornin`, erin`lerdi, qulaqti belgilep alamiz. Blardin` ba`ri murinnin` baslang`an jerinen timykarlanip belgili o`lshemler menen ha`m bir formani ekinshisi menen salistiriw joli menen siziladi. Alding`i su`wretlerdegidey tegislikler menen su`wret savliwg`a bul jerde bolmaydi, tiri adamnin` su`wretin saliwda artiqsha sxemalastiriwg`a berilmew kerek. Alding`i alg`an ta`jiriybeleri su`wretinde formalar arqali pikirlew ta`jiriybesin islep shig`iwi kerek, oylang`an qag`az betine formani konstruktsiyalawg`a u`yretiwi, onin` su`wretin siziw metodi menen tanistiriwi lazim. Usi bilimlerge tayang`an halda tiri bastin` u`stinde alip barilatug`in barliq islerdi quriw kerek. Formanin` daslepki quriliwi gips basta islengen ko`rinistegisi bul jerde duris bolmaydi.

Jumistin` ba`rin uliwmalastirip belgilengen formalardan aniq detal`larg`a, yarim kushke iye tonnan-aniq saya ha`m yarim sayag`a qarata alip bariw kerek. Degen menen, birinshi su`wretti aqirina shekem aparmaydi. Bul jerde u`yrenshik su`wretshi arttiriwi kerek. Snin` ushin en` a`wele, su`wrette gips bas emes, al tiri adamnin` beti boliwi ju`da` a`hmiyetli. Su`wretti toliq tamamlawg`a umtiliwda tiri formani seziwdi

joytip aliw mu`mkin-bul o`z na`wbetinde u`lken qa`wipti keltirip shig`aradi.

***Tiri bastin` su`wreti (uzaq dawam etedi).***

Bir neshe su`wretlerdi islep alg`annan son`, uzaq dawam etiwshi su`wret saliwg`a o`tiwge boladi. Bul su`wretti de aldin`g`ilardag`iday qag`azdin` segizinshi bo`leginde –shama menen tiri bastin` ko`lemine ten` qilip, jaqsisi qa`lem menen siziw kerek. Jumis aldin`g`i qisqa mu`ddetli su`wret salg`an siyaqli baslanadi. Biraq proportsiyalar tabilip ha`m murinnin` baslang`an jerinin` orni aniqlang`annan son`, formani qatan` turde, oni gipstin` su`wretindegidey etip shama menen o`lshep qura baslaydi : «murinnin` baslang`an jerinen sheke bo`limine shekemgi araliq minaday, murinnin` baslang`an jerinen jaq su`yegine shekem minaday bolsa, demek jaq su`yegi mina jerde jaylasqan ha`m minaday formadi boladi ». Usi dep turip qa`lem menen jaq su`yeginin` orni belgilenedi. Usinday «aytip otirip su`wret saliw» usili (Chistyakov usinis etken) menen jumis islew tiri model`din su`wretin saliwdin` da`slepki sabaqlarin ta`rtiplestiriwde u`lken ja`rdem beredi.

Gips quymani emes, al tiri adamni su`wretin saliu`da qa`lem menen shtrixlardi ha`r bir su`yektin`, ha`r bir bulshiq ettin` formasina qaray beriw, sol waqitta qanday forma ustinde is alip barilip atirg`anin esapqa alip otiriw, an`lap bariw kerek. Bul jerde ha`r detal`din` bunday anatomiyaliq tu`sinikleri ju`da` za`ru`r. Bul na`rse su`wretke o`mir beredi. Bul su`wretti aqirina shekem alip bariliw kerek, yag`niy bastin`

barliq detallarin ju`da` aniq etip ko`rsetiwge ha`reket etiw kerek, shashlarin siziw kerek, biraq fon ha`m kiyimdi ha`zirshe sizbay turiw kerek. Bunday su`wretlerdi ilaji barinsha ko`p ma`rte islew kerek- ha`r qiyli model`ler turlerin tan`lap, olardin` jaqtılıqqa qaratilg`an ha`r qiyli jag`daylardin itibarg`a alip ha`r qiyli su`wretler islew kerek. Waziypalardan waziypag`a o`te turip su`wretti elede tamamlang`an ko`rinislerin payda etiwge ha`reket etiw kerek, formani elede anig`iraq ko`rsetiw, model`ge uqsaslig`in jetkeriw h.t.b.

Song`i su`wretlerdi fon ha`m kiyimnin` bir bo`limi menen qosa su`wretlewge tirisin`. Fondi tonnin` kushi boyinsha lampadan tu`sken saya siyaqli etip ko`rsetin`, ol bettegi sayalradan qaran`g`iraq bolmawi tiyis. Fon ha`m kiyim bastin` konstruktsiyasin konstruktsiyalaw basqishinda qosa su`wretlenedi, a`sirese, fon bastin` ko`lemin shig`ariwda ja`rdem sipatında ko`rsetiliwine diqqat penen baqlan`. Ma`selen, jaqti jerlerdin` qasinda bastin` ko`rinisin qaran`g`ilatiwq yaki kerisinshe boladi.

### ***g) Portret su`wretin saliw basqishlari***

Tiri adamnin` basinin` su`wretin saliw qag`iydalarine u`yrenip ha`m oni quriwdin` jollarin izertlep, su`wretshi portret ustinde islewge o`tiwine boladi. Aldin`g`i waziypalarda formanin` ko`rinisin beriw qiziqtirg`an edi. Ol gezbe biz konkret adamnin` su`wretin, onin` individual ko`rinisin siziwg`a ha`reket etpegen edik. Tek g`ana aniq tabilg`an

proportsiyalar arqasında uqsasliq da`rejesine keliwi mu`mkin. Portrete uliwma adam emes, a`yne usi adam ko`riniwi tiyis, tek g`ana onin` basinin` formasinin` uqsaslig`in emes, al onin` xarakterin, onin` bet a`lpetinin` ha`m kewil qurilisinin` qaytalanbas o`zgesheligin, onin` basqalardan ajiralip turatug`in xarakterli ko`rinishin beriwge ha`reket etiw kerek. Portret islew ushin tek su`wretti duris siza biliw jeterli emes, bul jerde adam xarakterin biliw, tek og`an ta`n bolg`an bet a`lpetinin` ha`reketi, bastin` burilisin- yag`niy usinday o`zgeshelikler arqali su`wretshi portreti sizilip atirg`an adamnin` ishki ha`m sirtqi ko`rinishin bere aliw kerek. Portrete anag`urlim ken` ha`m qiyin waziypalar sheshiledi, bul a`piwayi oqiw protsessinlegi bastin su`wretin siziwdag`i shinig`iwlardan pariqlanadi.

Portret su`wretin islewden aldın uzaq waqıt dawamında tayarlanıw kerek. Adam turmisin baqlap jurip, su`wretshi bir qatar tayarliq portret nabroskalar (qaralamalaw, qisqa muddetli su`wretler) islewi kerek. Ol bul qaramalarda o`zi ushin portretin sizip atirg`an adamnin` ayirim xarakterli jag`daylarin sizship aliwi, sonday-aq, onin` betinin` bir neshe su`wretlerin-onin` so`ylesip atirg`andag`i, aylanip atirg`andag`i h.t.b. jag`daylarinin` su`wretlerin siziwi tiyis. Son`inan usi adamnin` en` ta`sirli ha`m xarakterli jag`dayin tan`lap alip, portrettin` kompozitsiyasin ha`m en` aniq sheshimin tabin`.

Su`wret saliw aldın orinlang`an bastin` su`wretleri siyaqli bolip baslanadi, biraq olardan parqi, bul jerde jumistin` basinan baslap bettin`

proportsiyalarinin` xarakterin, bastin` burilisinin`, onin` formavsinin` o`zgesheligine ayriqsha diqqat bolip islenedi. Bul jerde oqiwi waziypalarindag`iday ha`r formani ko`rsetiw sha`rt emes, sebebi bul jerde tiykarg`i waziypa konkret adamdi, onin` individual ko`rinishin alip beriw bolip tabiladi. Burin aytip o`tilgen ko`rsetpeler boyinsha su`wrette formani quriw, yag`niy murinnin` baslang`an jerinen baslap siziw menen bul waziypani basqasha etip sheshiw kerek, misali, sheke ha`m jaq su`yeklerin ma`ri sizbastan, usi adamnin` man`layin ha`m jaqlarinin` su`wretin sizin`, sizip atirip, olardin` o`zgesheliklerin ko`rsetiwge ha`reket etin` ha`m portreti sizilip atirg`an adamnin` uliwma xarakteristikasindag`i olardin` rolin tabiwg`a da ha`reket etin`.

Qaralama su`wret. Portret siziw protsessinde naturadan qarap qisqa muddetli qaralama su`wretler-nabroskalar islew u`lken a`hmiyetke iye. Bunday qaralama su`wretlerdi su`wreshti portret islewdegn burinda islegen edi, onda ol qorshag`an a`tiraptag`i predmetlerdi, ta`biyatti, adamlardi sizgan edi. Biraqta, jeterli ta`jiriybege iye bola turip qaralama su`wretlew u`stinen jumis alip bariwdi solay sho`lkemlestiriw kerek- bul jumislar do`retiwshilik waziypalarin sheshiwde reavl ja`rdem ko`rsetiwi sha`rt. Qaralama su`wretler o`zlerinin` orinlaniw mu`ddetinin` mug`dari ha`mde sheshiliw xarakterine karap ajiraladi, biraq olardi su`wrettin` bir ayriqsha Turine aylandiratug`in ja`ne bir o`zgesheligi bar. Ko`z aldin`izg`av keltirin`, siz burin 12 saat dawaminda sizg`an su`wretin`izdi 5-10 minut ishinde orinlawin`itsz kerek. Bunday qisqa muddet ishinde

uzaq waqit dawam etiwshi su`wrettegidey etip siziw mumkin emes. Ha`tte en` ta`jiriybeli su`wretshi de bundayts na`tiyjege erise almaydiv. Bir qarag`anda an`sat bolip ko`ringen qaralama su`wret, u`yrenip atitsrg`an su`wretshi ushin ju`da` u`lken juwapkershilikli waziypani juklewshi jumis tu`ri bolip esaplanadi. Biraq, haqiyqiy payda aliw ushin, karalama su`wrettin` o`zine ta`n bolg`an o`zgesheligin aniq tu`sinip jetiw tiyisli, ja`ne uzaq dawam etiwshi su`wretlerge qarag`anda basqa waziypalar qoyiliwi ha`mde usi waziypalardin` sheshimlerin orinlaw jollarin jaqsi tu`siniw kerek. Bunday qisqa uaqit mug`dari ishinde ne islew mumkin ? Adam bet a`lpetinin` formasinin` uliwma xarakterin, tiykarg`i proportsiyalardi «uslap aliw», adam figurasinin` ha`reketin, onin` jag`dayin duris su`wretlew-bolg`ani. Biraq bul uliwma sheshimdi tek g`ana tikkeley predmetti yaki adam bet a`lpetin ko`riw menen islewge su`yenip jetkeriw mumkin emes.

Oqiw protsessindegi forma haqqindag`i bilimler jiynag`in qollanbastan turip, figuranin` ha`reketinin` xarakterin su`wretlew joli menen «jazip aliwg`a» u`mit etiw derlik mumkin emes (qaralama su`wrettin` makseti de usindaylardan ibarat). Sonin` ushin qaralama su`wret saliw boyinsha shinig`iqlar su`wretshi professional tayarliqqa jeterli da`rejede iye bolg`annan son` g`ana alip bariliwi tiyis. Tez, shaqqan su`wret saliw waziypalari predmettin` su`wretlew usilinin` duris usillarin (islew manerasin) islep shig`iwdi, sonin` menen birge, berilgen karalama

su`wretti siziw ushshin tuwri keletug`in materialdi tan`lap biliwdi talap etedi (qa`lem, ko`mir, pero h.t.b.).

Qaralama su`wretler islewdir` turaqli shinig`iwlarina natyurmort ha`m gips bas u`stinde jumis islep bolg`annan so`n g`ana kirisiw kerek. Bunin ushin al`bom satip aliw kerek ha`m ba`rqulla oni o`zin`iz benen alip ju`riwin`iz kerek, barliq bos waqtin`izda al`bomg`a su`wretler sizip juriwin`iz kerek.

Birinshi qaralama su`wretlerdi o`zin`izdi qorshap turg`an a`piwayi predmetlerdin` su`wretlerin siziwdan baslaw kerek. Tanis bolg`an gu`ze, gursi, inter`erdin` bir bo`legi-barliq na`rseler su`wret ushin motiv xizmetin o`tey aladi . Su`wretin jumistin` en` basinan baslap qisqa waqit ishinde anaw yaki minaw predmetti siziwg`a ha`reket etiw kerek, sonday-aq, oni ko`shiriwge emes (tap uzaq dawam etetug`in su`wretlerdegidey), al, onin` formasin biliwine tayanip, onnan alg`an tikkeley ta`sirlerdi bekkemlep aliwi tiyis. Formanin` konstruktsiyasin hesh qanday jol menen qurilmaydi, onin` qurilisi bul jerde boliwi sha`rt emes. Da`rhal, bir shtrix pnen, formani bir tondag`i menen belgilep su`wretlew kerek. Ma`selen, guzeni su`wretin salg`anda nur sayani belgilep, bir siziq pnen jaqti jerin ko`rsetiwge boladi h.t.b. Predmetlerdin` ha`r qiyli formalri ha`r tu`rli sheshimlerdi keltirish shig`aradi, formanin` su`wretin saliwda duris usillarin islew shig`iwda ja`rdem beredi. Sonnan keyin g`ana adamnin` su`wretin saliwg`a o`tiwge boladi, biraq adam figurasin emes, al basin, bet a`lpetinin`

su`wretin siziw kerek. Jumis baslawdin` en` basinda qaralama su`wret saliwdin` tiykarg`i printsin bilw ulken a`xmiyetke iye : qaralama su`wret aniq su`wret saliw waziypalardi sheshitw ushin orinlanadi, qaralama su`wret saliwda maqset qoyiw sha`rtli turde belgilenedi.

Ma`selen, bastin` qaralama su`wretinin` bir neshe variantlari bar. A`dette olardi «xarakterge», «formag`a», «ekspressiyag`a» degen turlerine bo`linedi. Bunday bo`liniwler su`wretshi ushin anaw yamasa minaw jag`dayda duris grafikaliq sheshimdi tabiwda ja`rdem beredi. «Xarakterge» qaralama su`wreti tek g`ana adam betinin` xarakterli ta`repi ashup beredi. Bul su`wrette portrettin` uliwma ko`rinishin, naturag`a uqsaslig`in buzbag`an halda bazi bir bo`rtiliwlerge ruxsat beriledi. Misali, bir-birine jaqin yaki uzaq jaylasqan ko`zlerdi, bettin` ken`ligi yaki qaslardin` formasi, uliwma aytqanda, adam betindegi ko`rinishlerden en` xarakterlisin ele de aniqlap ko`rsetiwge tirisiw kerek. «Formag`a» qaralama su`wreti a`dette formanin` plastik ko`rinishin tabiwg`a bag`darlang`an-rakurstegi yaki birer bir burilistag`i yamasa ma`zi jaqsi quralg`an bastin` su`wretin saliw. «Ekspressiyag`a» qaralama su`wreti –bul adam bet a`lpetinin` belgili bir emotsional jag`dayindag`i su`wretin saliw bolip tabiladi-oylanip otirg`an, qorqip otirg`an h.t.b. adamlardin` su`wretleri a`lbette, naturadan qarap su`wret sizip atirg`an su`wretshi ushin berilgen adam betin qaysi tiptegi qaralama su`wret boyinsha islew kerek degen sawaldi sheshiwi qiyin. Biraq en` da`slep su`wretshi o`z aldina qoyg`an ma`seleni aniqlap aliwi

za`ru`r, sebebi bul na`rse kerekli ta`rtipke u`yretedi, ko`zdin` aniq ilip aliwin ha`m tez reaktsiyani islep shig`iwg`a ja`rdem beredi, bul qaralama su`wret islew ushin ju`da` za`rurli .

Su`wret saliwg`a kirise turip, ilaji barinsha adamnin` betin u`lken diqqat penen u`yrenip aliw, onin` basinin` formasin ko`riw ju`da` a`hmiyetli, sonin` menen bir waqitta qag`azg`a en` xarakterli ornin` belgilep, su`wretin saliwda burin alg`an «este saqlap qaliw» shinig`iwlarinda alg`an ta`jiriybelerin qollaniwi kerek. Son`inan sizilg`an su`wret natura menen salistiriladi. Su`wretti toliq uliwma ko`riniste siziw, bastin` uliwma ko`lemin ko`riw ju`da` a`hmiyetli.

## **Tiri adamnin` portretin islew jollari**

### **a) Komponovka, proporsiyalardi tabiw**

Adam basinin` su`wretin saliw qag`iydalarin u`yrenip ha`m oni quriwdi jaqsilap shinig`ip u`yrenip bolg`annan son` su`wretshi portret islewge o`tiwi mu`mkin. Aldin alip barilg`an shinig`iwlarda tiykarinan formani su`wretlew waziypasi qoyilg`an edi. Ol waqitta konkret adamnin` bet-a`lpetin su`wretlewge ha`reket etpegen edik, bizge onin` individual ko`rinis onsha qiziq emes edi.

Onin` su`wret ha`m natura arasindag`i uqsaslig`inin` tabiliwi bul-tek proporsiyalardin` duris tabiliwinin` na`tiyjesinde payda bolatug`in edi. Al, portret islewdin` waziypasina uliwma adamnin` su`wretin saliw g`ana emes, al a`yne bir adamnin`, konkret jeke insannin` ko`rinsin, onin` basinin` formasin aniq ko`rsetip g`ana qoymastan, al, onin` xarakterin, onin` bet-a`lpetinin` ta`kirarlanbas o`zgesheliklerin, da`l usi adamnin` basqalardan ajiralip turatug`in o`zine ta`n bolg`an belgilerin, onin` ishki kewil tolqinislarinin`, emotsoinal jag`dayinin` aniq ko`rinsin boyawlar arqali ko`rsetip beriw kiredi. Portret islew ushin su`wretti barliq nizam ha`m qag`iydalarg`a boysinip turis, qa`tesiz siziw jeterli emes. Bul jerde adamnin` xarakterin, tek g`ana usi adamg`a ta`n bolg`an ha`reket belgileri, basinin` burilg`an jag`dayi, bet a`lpetinin` o`zgeshelikleri-usinday o`zgesheliklerdi ko`rsetiw arqali su`wretshi portreti sizilip atirg`an adamnin` ishki ha`m sirtqi oy-o`risi, xarakter belgilerip aship bere aladi.

Tan`lag`an temamız, yag`niy «Ashıq fonda portret islewde qoyılatug`ın wazıypalar»maylı boyawda saliw ushin joqarida aytıp o`tilgen misallar, qagiydalar ha`m basqa da mag`liwmatlardı u`yrene turıp jumis baslawdı maqsetke muwapiq dep tu`sinemiz. Men bul portretti baslamastan burın bir qatar portret do`retpelerdi, belgili su`wretshilerdin` islegen portretlerinen reproduktsiyalar menen tanisip shig`iwdi, olardag`i kompozitsiya, komponovka, proportsiyalardin`, ko`lem ha`mde ren`lerdin` u`ylesimliklerin, portrettegi adam basinin` su`wretleniwi, sonday-aq, portrettegi hawa boslig`in, nur-saya, yarım saya ma`selelerin ha`m en` baslisi, portrettegi insannin` xarakterli belgilerin, emotsional o`zgesheligin ashıp ko`rsetiwshi ha`reketlerdi baqlawdı maqul ko`rdim. Ha`r qiyli avtorlardin` turli mazmundag`i portretlerin ko`rip shiqqanimnan son` o`zim ushin qiziqli bolg`an bazi bir portret do`retpelerdi diplom jumisimda avtap o`tiwdi uyg`ardim. Olar arasinda –belgili rus su`wretshileri V.Serovtin` «Quyash nurlari menen jaritilg`an qiz portreti», K.Kustodievtin` «F.Shalyapın portreti», M.Kramskoydin` «Biytanis qizdin` portreti», A.Abdullaevtin` «Kempir portreti», A.Erimbetovtin` «Ta`spi sanap otirg`an kempir», S.Qutlimuratovtin` «B.Ta`jimuratov portreti», Q.Saipovtin` «Za`wre portreti», ja`ne ba`rinen ayriqsha ko`rgenim Rembrandtin` «Avtoportret» do`retpesi boldi. Bul portretlerdin` ha`r birinin` kompozitsiyaliq jaylasiwi, mazmunindag`i o`zgeshelik, ren`ler

u`ylesimliliginin` ha`r qiyililig`i menen birge islew texnikasinin` ha`r bir su`wretshinin` o`zine ta`n usillarpı bar ekenin bayqadım. Portretlerde tiykarg`i element bul adamnin` bet a`lpetin su`wretlew bolıp tabıladı. Geybir portretler kompozitsiyalıq sheshimi boyınsha quramalı bolıp kelgen ko`riniste su`wretlengen. Ma`selen, K.Kustodievtin` «F.Shalyapın portreti» kartinasında ataqlı qosıqgı putın figuralı kompozitsiyada su`wretlengen, ol qolların jayıp, ko`kiregin kerip turg`an ko`riniste, al, onin` keypiyatın` ha`mde kewil ko`terin`kiligin elede bayitiw ushin figura artında fon sipatında rus awılı, qalaması, bayramlardag`i ko`rinisleri berilgen. Bul toliqtiriwlar menen su`wretshi K.Kustodievtin` usı insang`a o`zinin` qatnasın ko`rsetiw menen birge Shalyapinnin` ka`sibin ullılavw qusag`an qa`siyetlerdi ashıp bergen.

A.Erimbetovtin` «Ta`spi sanap otirg`an kempir» portretinde meni qızıqtirg`an qartayg`an adam kelbeti ko`rsetilgen. Bul jerde de joqarıda aytilip o`tilgendey toliqtiriwlar menen bayitilg`an.

Bunday misallardı elede ko`p mug`darda ko`rip shig`iw ha`mde olardin` o`zgeshelikler ha`m uqsaslıqların sheksiz ashıp ko`re biliwge boladı.

Mende usı portretlerdegi siyaqlı do`retpe jaratiwg`a ha`reket ettim. Bul ushin men o`zımnin` a`kemnın` portretin siziwdi uyg`ardım. Bul portretti uliwmalastirilg`an ko`lemdegi «Ashıq fonda portret islewde qoyılatug`ın wazıypalar » dep atadım.

Portret islew ushin za`ru`r bolg`an materiallardı tayarlawda u`lken a`hmiyetke iye. Olar jeterli ha`m berilgen maqsetke muwapiq saylap

aliniwi kerek. Portretti mayli boyawlar ja`rdeminde islew ushin en` a`weli xolsti tayarlap aldim. Oni kerekli da`rejede saplastirip, xolsti podralenikke tarttirip, tiyisli arasinda gruntlap, ol kepkennen son`, jumisti baslaw ushin tayarlap qoydim. Xolstqa naturag`a karap bastin` uliwma ko`lemin jaylastirip, onin` o`z ornin tawip, jaylastirip, onin` o`z ornin tawip, uliwma ko`rinishin` konturli su`wretin sizip aldim.

Son`inan mayli boyawlar menen suyiqlaw etip lessirovka usilinda uliwmalik ko`rinisti payda ettim. Su`wretti siziwda baslawda aytip o`tilgen mag`liwmatlarga` tayang`an halda bas formasin, ortadag`i siziqtan baslap o`lshep, salistirmali tu`rde man`lay, ko`zlerdin` orinlarin belgilep, ko`zdin` ken`ligi, ko`z qarashiqlarinin` ornin, murinnin` ko`lemin, onin` uzunlig`in tawip, awiz sizig`in, iyektin` ornin belgilep shiqtim. Ko`z ha`m awizdin` siziqlari arqali qulaqtin` orinlarin belgiledim.

Portret fas, yag`niy da`l orayg`a qaratilg`an ko`riniste bolg`ani ushin, onin` bet a`lpetindegi barliq elementler, eki ko`zler, murin tolig`i menen, betler, qulaqlar tolig`i menen ko`rinip turatug`in ko`riniste boladi. Xolst ju`zesinde bastin` komponovkasin toliq tawip bolip, bastin` barliq proportsiyalarin duris tawip, bet a`lpetinin` elementlerin konkretlestiriwge o`te baslarim.

***b) Ren`ler arqali salistirmali shinig`iqlar alip bariw***

Joqarida aytip o'tkenimizdey, boyawlardi lessirovka usılı menen uliwma daqlar arqali ko'rsete biliw u'lken a'hmiyetke iye. Bul uliwma daqlar menen bettin` uliwma ren`in beriw kerek. Bettin` uliwma daq ko`rinisin bere turip, sol waqittin` o`zinde fon ren`lerin de berip o`tiw kerek. Fon betke salistirg`anda qaran`g`i tuste bolsa, onda bettin` ko`rinisin ashıq tu`ste bolip ko`rinedi, al, kerisinshe, fon ashıq ren`de berilse, bettin` ren`leri fong`a salistirmli qaran`g`iraq boladi.

Portrete su`wretlengen insannin` ko`rinisin elementleri arqali ko`rsetiwde man`lay ta`reptin` uliwma tu`slerinin` en` ashıq orni ekenin baqladim. Man`lay ken`ligi belgilep, ren`ler arqali man`laydag`i su`yekler ha`m bulshıq etler qaplamasin sezgen halda uliwmalastirip ko`rsete basladim. Murinnin` bet a`lpetindegi en` bo`rtip shig`ip turg`an bo`legi ekenin, onin` belgili biyiklikte ekenin ko`rsetip beriw kerek.

Murinnin` ko`lemli ren`ler menen ashıq ha`m saya jerin ko`rsetiw arqali ko`lemin ko`rsetiw kerek. Naturag`a qarap murinnin` ko`lemin ko`rsetip turg`an bliklerdi ko`rdim ha`m portrete onin` en` ashıq jeri sipatında ko`rsete basladim. Eki betinin` alması ko`rsetilip, en` qarang`i elementler-ko`z ha`m qaslar, ko`z qarashig`i ha`mde ko`z a`tirapinındag`i sayalardi belgilep aldim. Jariqliqtin` tu`siw orni onnan tusip turg`an sayalardin` orinlarin ko`rsetedi. Sonday –aq, usi saya arqali bet, murin, awiz ko`lemlerin ko`rsetiwge boladi. Jaq su`yeklerinin` orni da ren`ler arqali jariqliq-saya qatnasi menen ko`rsetiledi. Awizdin` ko`rinisi onin` u`stin`gi erni ha`m asting`i erinnin` astındag`i sayalar

menen olardin` ko`lemi ko`rsetiledi. Berilgen tema, yag`niy portreti islenip atirg`an adamnin` jasi u`lken ekenligi bildiretug`in en` tiykarg`i belgiler bul- bet a`lpetindegi jiyriqlar bolip esaplanadi. Al, egenr bundayts jiyriqlar -a`kseleler bolmasa yaki az mug`darda bolatug`in bolsa, onda uliwma belgili bolg`an qartayg`an adamnin` bet a`lpetindegi xarakterli o`zgerisler arqali u`lken adamnin` su`wretin saliwg`a boladi. Qartayg`an adamnin bet a`lpeti ko`rinishinde bettin` uliwmalig`i bir qa`lpte, terilerdin` ko`z-a`tirapi, awizdin` a`tirapinda, bet almasi do`gereginde qatar mayda a`jimlerdin` boliwi ta`biyg`iy ko`rinis. Ja`ne ko`zdin` u`stki ha`m asting`i qabaqlari terileri asilg`an halda boladi, shende-shen eresek adamlardin` erinleri qalin` ko`riniste qosadi, al, tiykarinan erinler juqarip, eki mu`yeshi ha`m u`stingi erin boylap a`jimler toplang`an boladi.

Boyawlar menen islewge kelsek, adamnin` bet a`lpetinin` su`wretin saliwda belgili uliwmalig` ren`ler gammasi bar. Bet a`lpetinin` , yaki adam denesinin` tiykarg`i ren`i –bul ko`binshe biyday ren` ko`rinistegi ren`ler bolip, bettin` ayirim bo`leklerinde jasil, ko`gis, qizil ren`lerdin` bar ekenin ko`riwge boladi. en` ko`zge taslanatug`in bet detallari, aldın aytıp o`tkenimizdey, qaslar ha`m ko`zler, bir qarag`anda qara ren`degidey bolg`ani menen sheber su`wretshi bul ren`ler aralaspasinda jasil, ko`gis, qizil ren`lerdi ko`re aladi. Ko`z qarashig`i ayna qa`siyetlerine iye, onda a`tiraptag`i na`rseler ha`r qiyli ren`ler sa`wlelenedi, biraq onin` o`zinin` jeke ren`i-qara, qon`ir, sur, ko`gis,

ashiq qon`ir ren`lerde boliwi mu`mkin. Ja`ne bir aytatug`ini, ko`zdin` ishindegi aq ha`m qara (qarashiqlar) sha`rtli tu`rde aling`ani menen ha`r qiyli reflekslar, joqarg`i qabaqtan tu`sken sayalar na`tiyjesinde bir qansha o`zgeredi. Ko`zdin` shetlerinde, a`sirese jas qabig`inin` a`tirapinda qizil ren`li ko`rinis. A`sirese qartayg`an adamnin` ko`zlerinde, aniq ko`zge taslanadi. Ko`zdin` astindag`i qabaq qartayg`an adamlarda terisi salbirap, qaltasha ko`rinishinde bolip, bul jag`dayda onnan tu`sken sayalar ja`ne bet-a`lpetinin` xarakterli qa`siyfetlerinen bolg`an jag`dayda ko`gis ren`lerde ko`rsetiledi. Burinnin` ha`m ko`zlerdin` qon`silas bolg`an jerinde barqulla qoyiq saya boladi. Bul jerdegi sayani da naturag`a qarap salistira turip ko`rsetiw kerek, bul jer qanshelli qaran`g`its bolmasin, ko`z qarashiqlarinin` qaran`g`i boliwi mu`mkin emes. Ja`ne bunday qoyiw saya murinnin` astinda boladi. Sayalardin` qoyiw bolg`an jerlerinen ja`ne biri-bul iyektin` astinda, moyin u`stinde ayqin ko`zge tu`sedi. Bul sayalardin` ko`rsetiliwi sha`rt, sebebi bul orinlarda ko`lemlerdin` keskin o`zgerisi bolg`ani ushin, bir ko`lemdi ekinshisinen ajiralip turiwinda u`lken rol` oynavydi.

Erin`lerdin` ta`biyg`iy ren`leri- qizg`ish ren`ler bolg`ani menen. Ha`r bir portrete qizil erinli bet-a`lpetin ko`rsetiw sha`rt emes, olardin` ren`leri de belgili o`zgerisler na`tiyjesinde o`zgeredi, olar ko`gis, qizg`ish, sarg`ish ha`tte ayirim individual jag`daylarda aqshil boliwi da mu`mkin. Bettegi a`jimler jaqtiliq-saya qatnaslari menen ko`rsetiledi. Olar adam ju`zinde ko`p boliwi mu`mkin, biraq su`wretshi olardin` ha`r birin

belgilewge berilip ketip, bas su'yegin ha'm bulshiq etlerdin` bag`darlarin ko`rsetiwdi umitip qalmawı kerek. Iyek ko`rinisi de jas o`tken savyin o`z formasin o`zgartip baradi, biraqta iyek bet a`lpetindegi en` a`jimleri az bo`legi bolip, ol ko`binshe aldin`g`i formasinan biraz ken`irek, jalpag`iraq formag`a o`zgergen boladi.

**v) *Jumisti uliwmalastiriw, hawaliq-ken`islik ma`seleleri jumbaqlaw***

Jumis islew protsessinde ha`r bir bo`lekke o`zgeshe islew beriw menen birge bastin` ko`lemi, uliwma ren`lerin` uliwmalastirip, bastin` ha`r bir detalın bir-birine salistirip, ja`ne naturadag`i ko`rinis penen tekserip, uliwmalıq ko`riniste alıp bariw kerek. Ha`r bir detal`di natura qarap islep atirip, k o`zlerdi qisip qarap, uliwmalıq ko`rinisti ko`riwge boladi. Ko`zlerdi qisip qarag`animizda ko`rinis sa`l burdiraqqirap, al detallar anıq emes ko`rinisti payda etedi. Bunday usıl barqulla su`wretshilerge ja`rdem beredi. Joqarida aytıp o`tilgen detallastiriw, bastin` ha`r bir bo`legin konkretlestiriw endi uliwma bir ko`riniske bag`inip islenedi. Sol waqıtta konkretlestiriwge berilip ketkenimiz ayqın boladi ha'm ju`da` jarqın aling`an ren`ler «tinishlantiriladi» . bet a`lpetinin` basqa detallarina salistirip, formalari, ren`leri ten`lestiriledi. Bastin` formasi uliwmalastirilip shashlar aniqlanadi. Natura menen salistirilip, xarakterdin` belgileri elede o`tkirlestiriledi. Moyin, kiyimler, iyinler ha'm fon menen maslastiriladi. Jariqliq- sayalar da ko`lemleri aniqlastiriladi, olardin` qa`siyetleri boyınsha mo`ldirligi yamasa

qoyiwlig`i aniqlastirilip, artiqmash jerleri saplastiriladi. Bas penen fon qatnaslari toliqlastiriladi. Bastin` domalaqlanip kelgen mu`sini kelip shig`iwinda hawa bosliq ma`seleleri a`hmiyetli orin tutadi. Bul jerde fon-jariqliq, saya, yarim saya, hawa-bosliq ma`seleleri atsyqin sheshiledi. Portretti toliqtiriwshi ko`rinisler de onin` xarakterine belgi beriwshi element bolip onin` kiyiminin` bir bo`legi xizmet etedi.

Solay etip, uliwmalastiriw, hawa-bosliq qa`siyetlerin ayqinlastiriw ma`seleleri sheshilip, juwmaqlastiriw jumislari da aqirina alip bariladi. Boyawlar menen berligen qopal ko`rinistegi mazoklar na`ziklestiriledi. Su`wretshi o`z do`retpesin hesh qashan aqirina shekem jetkerip issledim, basqa qilatug`in is qalmadi, dep ayta almaydi. Og`an ba`rqulla o`z jumisimda bir na`rse jetpey atirg`ang`a uqsap ko`rine beredi. Bul jag`day do`retiwshiliktin` belgisi bolip tabiladi

## Juwmaqlaw

Jas a'wladtı ko'rkemlik jaqtan kamalg'a jetkeriw, watang'a ha'm milliy o'nerge sadıqlıq ruxında puxta ta'rbiyalap o'siriwde su'wretlew o'neri atap aytqanda ren'li su'wret pa'n ininin' ornı o'z aldına a'hmiyetke iye. Bul o'z na'wbetinde joqarı oqıw jurtları su'wretlew o'neri qa'nygeliginde alıp barılıp atırg'an arnawlı pa'nlerdin' teren' ha'm tiykarg'ı bolıwın ko'zde tutıp, pedagog ha'm alımlar moynına u'lken wazıypalardı ju'kleydi..Adam kelbetin islew, suwretlew o'neri tarawında, en' qıyın bo'lim. Bunı islew ju'da' ko'p teoriyalıq ha'm a'meliy shınıg'ıwlarıdı nızam qag'ıydalar'g'a tiykarlanıp islewdi talap etedi. Portretke, a'sirese do'retiwshilik portretke, adam basın jaqsı suwretlewdi uyrenip alg'annan keyin kirisiledi. Sebebi portrette adamnın' tek bası, juz bo'limi, yag'nıy onın' gewdesi ayırım waqıtları bolsa pu'tin boyı ko'rsetiledi. Portret islewde kompozitsiya jaratıwdın' barlıq za'ru'r nızam qag'ıydalar'ıdı ha'r ta'repleme biliw talap etiledi. Portrette sızılıp atırg'an adamlardıń kiyimleri , bas kiyimleri qolındag'ı yaki qasındag'ı buyımlar da belgili da'rejede a'hmiyetli orın tutadı. Olar kompozitsiyanı bayıtıp, shıg'armanın' mazmunın ashıp beriwi mumkin.

Su'wret sızıwdı ko're alıw ka'bilietin turaqlı ha'm maqsetke mu'wapıq ra'wishte asırıp barıw na'tiyjesinde ol tu'r ha'm boyawlardın' ha'mme ayırmashılıqların anıq ha'm na'zik

ta'riplep, o'mirdegi en' qızıqarli waqiya ko'rinishlerin sezip alıwları tiyis.

Su'wret salıp u'yreniwi lazım bolg'an na'rselerdin' su'wretin naturadan mexanik ra'wishte ko'shirip alıw tiykarında durıs emes, ba'lkim real barlıqtı tu'singen halda su'wretlegeni maqul. Su'wret salıwdı birinshi baslawınan aq talabalar su'wrettegi en' kerekli ta'replerin ajırata biliwdı u'yrenip alıwları lazım.

Ha'r qanday oqıw barısı sıyaqlı su'wretlew o'neri shınıg'ıwlarınin' tiykarında da talabalardı joqarı ideyalıq ruxta ta'rbiyalaw, olarg'a o'nerdegi xalıqshılıqtın' rolin tu'sindiriw kiredi. Bul wazıpalar su'wret salıw shınıg'ıwlarınin' ha'r bir tu'rinde a'melge asırıladi.

Su'wret sızıw teoriyasın ha'm texnikasın o'zlestirip alıwdın' tiykarg'ı sha'rtlerinen biri su'wret sızıw menen u'zliksiz ra'wishte shug'ıllanıw bolıp esaplanadı.

Su'wret salıw usılın ha'm teoriyasın o'zlestirip alıwda sabaqtan tısqarı waqıtlarda nabroskalar islew, kompozitsiyalar du'ziw, adamdı qorshap alg'an barlıqqa ha'm ha'diyselerge izleniwshilik penen mu'na'sebette bolıw, olardı u'yreniw, a'meliy ha'm su'wretlew o'neri shıg'armalarınan reproduksiya ha'm otkritkalardı toplaw /albom tu'rinde/ su'wretlew o'neri muzeyi ha'm ko'rgezbelerge tez-tez barıp tu'rıw, su'wret salıw metodikası, su'wretlew o'nerine tiyisli a'debiyatlardı uzliksiz oqıp tu'rıwdın' roli ju'da' ha'm u'lken. Oqıw - shınıg'ıw wazıypalardı puxta, ko'rsetip su'wretley alıw akademik su'wret nızam qag'ıydaları islep shıg'ılg'an ha'm jıllar dawamında teoriyalıq ha'm a'meliy ta'repten u'yrenihdi ko'zde tutadı. Olar jumıs iskerligin sıpatlı sho'lkemlestiriliwine de

ko'p ta'repten baylanishi. Bunnan tisqari sızıwda islenetug'ın a'spab-u'skene a'njamlar sıpatlı, talapqa juwap beretug'ın bolıwı kerek.

Su'wretlew iskerligi menen shug'ıllanıw adamlarg'a estetik zawıq bag'ıshlaydı ha'm olardıń ru'wxıy du'nyasın bayıladı.

Su'wretlew o'neri, yag'nıy ren'li su'wret (jivopis) portret janrında kartinalarda sa'wlelendiriw u'lken a'hmiyetke iye bolıp tabıladı. Ata-babalarımız jasag'an da'wirlerden bizge jetip kelgen na'rseler ko'p mag'lıwmatlar beredi. Belgili su'wretshilerimiz yag'nıy qıl qa'lem sheberleri o'zlerinin shıg'armalarında a'jayıp ko'rinisler, tariyxıy ha'diyselerdi ken'nen su'wretlep kelgen. Al ha'zirgi waqıtta respublikamızdag'ı u'lken o'zgerisler bolıp atırğ'an zamanda bul qubılıslarg'a elede dıqqat ku'sheymekte.

Men qa'niygelik pitkeriw jumısım arqalı bolajaq su'wretlew o'neri oqıtıwshısı sıpatında ren'li su'wret (jivopis) pa'ni boyınsha portret janrında «Ashıq fonda portret islewde qoyılatug'ın wazıypalar(maylı boyawda).» kartinasın do'retiwge ha'reket ettim. Bul jumısım su'wretlew o'neri tiykarların u'yreniwde talaba ha'm oqıtıwshılarg'a azg'ana bolsada qızıg'ıwshılıq arttırsa, men o'z aldım qoyg'an maqsetime jettim dep oylayman .

Usı qa'niygelikti pitkeriwshi sıpatında mag'an su'wretlew o'neri ha'm sızıw tiykarların u'yretken ustazlarım ha'mde institumızdın' barlıq professor-oqıtıwshılarnı o'z minnetdarshılıg'ımdı bildiremen.

Keleshekte su'wretlew o'neri ha'm injenerlik grafikası

qa'niygeliginin' oqıtıwshısı sıpatında olardıń isenimin aqlawg'a, usı jerde alg'an bilimlerimdi oqıwshılarg'a jetkiziwge ha'reket etemen .

## **Paydalanilg`an a`debiyatlar :**

- 1.I.A.Karimov. «Bizdan ozod va obod Vatan qolsin».T., 1994
- 2.I.A.Karimov. «Bunyodkorlik yo`lidan». II-tom, T., 1996
3. I.A.Karimov. «Barkamol avlod orzusi». Toshkent. 1999
4. I.A.Karimov. «Yuqori ma`naviyat-engilmas kuch».Toshkent. 2008
- 5.Karimov I . 12 chaqiriq O`zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining 1-sessiyasida so`zlagan nutqi. 1990 yil 24 mart
- 6.Dushamov J. Ommaviy tadbirlar rejassurasi.T., G`.G`ulom nomidagi adabiyot va san`at nashriyoti.T., 2002
- 7.Umarov E. Estetika. T., 1995
8. Umarov E.Estetika.T. 1995
- 9.Karimov I. O`zbekiston buyuk kelajak sari.T.,1998
- 10.Neprintsev M. Nekotorie voprosi metodiki prepodavaniya kompozitsii. Sbornik statey. «Voprosi izobrazitel`no iskusstva». M.,1954
- 11.Sidorenko M. Glavniy smisl raboti. J. «Yiniy xudojnik». №9, 1984
- 12.Bradskiy I. Lev Tolstoy ob isusstve.J. «Xudojnik». №9. 1978
- 13.Samoxin V.N. Esteticheskoe vospriyatie. M. «Misl`». 1985
- 14.G.Beda. Osnovi izobrazitel`noy gramote.M., «Prosveshenie». 1969
- 15.R.Hasanov. Narsaning o`ziga qarab rasm chizish. T., «O`qituvchi». 1963
- 16.B.Boymetov. Qalamtasvir.T., «Musiqqa». 2006
- 17.V.Tojiev. Qalamtasvir asoslarini o`rganish.T., 1994
- 18.Azimova V. Natyurmort tuzish va tasvirlash metodikasi. T., «O`qituvchi». 1984
- 18.Kolyagin N.S. Prekrasnov v tsvetax politri. «Yuniy xudojnik». M., 1983
19. Al`bom. V.V.Poshtalov. (sostavitel` O.V. Butkevich. M., «Xudojnik RSFSR»). 1983

20.Gosudarstvenniy muzey iskusstv. Iskusstv KKASSR (Al`bom). M., 1976

21.L.V.Turjanskiy (Al`bom)(avt) sost. Stankevich N.I., Turjanskaya I.L). M., «Xudojnik RSFSR» 1982

